

Nemes László

Életrajz

A 88 éves Nemes László derűs kedélyével és elképesztő memóriájával kápráztatja el hallgatóját. A nem túl jó környéknek számító VII. kerületi Munkás utcában lévő két és félszobás lakás jellegét a minden helyet kitöltő könyvespolcok és könyvek adják meg. Kell is a hely a tizenegyezer kötetes könyvtárnak, amelyet halála utánra felajánlott a VII. kerületi önkormányzatnak.

Már apai dédapámat is, aki 1830 körül született, Nemesnek hívták, Nemes Lázárnak. Ez a legnagyobb ritkaság a zsidóknál, mert II. József idején, amikor a zsidók rendes polgári családnevet vettek fel, akkor német neveket kellett felvenni [lásd: zsidó vezetéknevek]. II. József ugyanis németesíteni akart. Édesapám szerint ennek kétféle magyarázata lehet. Az egyik az, hogy valamelyik ősünk egy nagyon magyaros érzelmű erdélyi főnemesnek volt a házi zsidója, és az ura valahogy elintézte, hogy magyar nevet vehessen föl. A másik variáció pedig az, hogy valamelyik ősünk szombatos lehetett, és a szombatosok házasodtak zsidókkal. Hogy mivel foglalkozott, azt nem tudom. Annyit tudok róla, hogy az 1848-as szabadságharcban honvéd volt. Erősen magyar érzelmű volt, mindig csizmában és magyaros ruhában járt. Ezt édesapám mondta, ő még ismerte a nagyapját, Lázárt. A feleségéről csak annyit tudok, hogy a neve Haja volt. Hogy hány gyerekük volt, azt nem tudom, nem is hallottam nagyapám esetleges testvéreiről.

Nagyapám, Nemes Izsák (Iczig) 1859-ben született Magyarlápason [*Magyarlápos – Szolnok-Doboka vm., az 1910-es népszámlálás adatai szerint 2700 fő volt a lakosok száma, 1920-ban 2400 fő. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a lakosok száma szintén 2400 fő volt, és nem egészen 30%-uk, 717 fő volt zsidó. Trianon után Romániához került. – A szerk.*]. Apám születési anyakönyvi kivonatában az áll, hogy Nemes Izsák, fiákeres, de gyerekkoromban többször voltunk ott, és láttam, hogy nagy istállója volt, lovakkal, tehennel. Azt hiszem, nem is annyira fuvaros volt, inkább lovakat és teheneket nevelt és adott el. Emellett lehet, hogy fuvarozott is. Elég jómódúak voltak. Nagyapám is nagy magyar volt. A húsvéti szünetben, Pészahkor lejártunk hozzájuk látogatóba, és ilyenkor mindig becsukta az ablakot meg a spalettát, hogy ne hallják a románok az utcán, és elszavaltatta velem a „Talpra magyar”-t, meg elénekeltette a magyar himnuszt. Nagyon odavolt, hogy elcsatolták őket Magyarországtól. A nagymamát ez kevésbé érdekelte, ő inkább vallásos volt. Nagyapám is tartotta a vallást, rendes szédereste volt mindig, templomba járt, de igazán vallásos a nagyanyám volt, aki nem is beszélt jól magyarul. Jiddisül jobban beszélt. Nagyapámmal is jiddisül beszélt, de a nagyapám nem tudott igazán jól.

A nagyanyám, Szmuk Czize 1861. december másodikán született, Máramarosszigeten. Apja Szmuk Chajim Szrul, anyja Jente. Cili nagymama hozzám nagyon kedves volt, de – úgy mondták – egy kicsit fukar volt. Az ő nyakában lógott a szekrény kulcsa, amiben a pénzt tartották. Miután mindig Pészahkor voltunk ott, az afikóment mindig nekünk, a három fiúunokának kellett megkeresni. Amikor megtaláltuk, kaptunk valami ajándékot. Később nagypapa mindig odajött hozzánk, és azt mondta, majd ha lement az ünnep, akkor elmegyek veletek a játékoltba, és veszek nektek valami sokkal szebb játékot, csak a nagymamának meg ne mondjátok. Mindig vett, de arra már nem emlékszem, hogy mit. Csak arra, hogy el kellett dugni, nehogy a nagymama megtudja.

Anyagilag egy jómódú paraszt életszínvonalán éltek. Egy nagy udvar volt, két szoba és konyha egy földszintes, tornácos házban. A plafonon fagerendák voltak. A háznak volt egy utcai frontja egy utcai szobával, de a bejárat oldalt volt, az udvarról. Egypár lépcső vezetett a tornácra, és onnan bejutottunk a konyhába. A konyhából nyílt jobbra és balra a két szoba. Az udvaron volt még lóistálló, tehénistálló, mögötte lekerítve egy kert gyümölcsfákkal és veteménnyel, ami lement egészen az Iza partjáig. Fürdőszoba nem volt, és 1929-ben, amikor utoljára voltam ott, még nem volt vízvezeték. Kimenni a budira kellett, a vizet a kútról hozták. Húsvétkor mindig ott jött össze a család, ott találkoztam a [máramaros]szigeti és a szabadkai unokatestvéremmel. Egyszer éppen vendégségbe készültünk édesapám ottani kollégájához, egy orvoshoz. Új ruhát kaptam húsvétra, fehér zoknit, fekete lakkcipőt, és amikor a mamám rendesen fölöltöztetett, kiküldtek, hogy amíg ők is felöltöznek, addig játsszak egy kicsit az udvaron. Az istállóból a trágyalé egy óriási emésztőgödörbe folyt, a tetején fából készült rács volt, és korhadt volt a fa, leszakadt alattam. Nyakig merültem a póceggödörbe. Bevittek a házba, a ruhámat kidobták, és a konyhában az édesanyám lecsutakolt egy óriási lavórban. A máramarosszigeti családi életről sokkal többet nem tudok. Csak arra emlékszem, hogy a nagynénémékhez, akinek a férje Salamon tímármester volt, nem szerettem menni, mert borzalmasan büdös volt a tímárműhely.

1929 után már csak apám látogatott le Máramarosszigetre minden évben, mert ezen is spórolni kellett. A nagyapám, Nemes Izsák egyszer volt nálunk, Pesten látogatóban, és egyszer a nagyanyám is külön.

Nemes Izsáknak öt gyereke volt. A legidősebb Helén, akinek a férje, Salamon Izsák elég jómódú tímármester volt. Tizenegy élő gyerekük volt. A legidősebb majdnem édesanyámmal volt egyidős, a legfiatalabb egy évvel volt fiatalabb nálam. Többségüket elvitték Auschwitzba. Két unokahúgomról tudom, hogy megmaradt, ez egyikkel még találkoztam is 1967-ben, Montrealban. Akkor már nagyon idős volt. A legfiatalabbal pedig – ma már sajnos ő sem él – még tíz évvel ezelőtt találkoztam Izraelben.

A második gyerek volt az édesapám, Dávid. A harmadik Regina, aki néhány évvel volt édesapámnál fiatalabb. Férjhez ment egy Komlós (Katz) Vilmos nevű máramarosszigeti zsidó emberhez, aztán Pesterzsébetre költöztek. Vilmos bácsi a járásbírószágon volt egészen alacsony beosztásban, segédtsízt vagy tsíztviselő. Nagyon szorgalmas ember volt, még vasárnap is körmölte az iratokat otthon. Négy gyerekük volt. A legidősebb Laci, érettségi után a csepeli Weiss Manfréd gyárban volt tsíztviselő. A következő Gabriella, nagyon szép lány volt, férjhez ment egy Grósz nevű pesterzsébeti zsidó emberhez, aki az ottani harisnyagyárban volt valamiféle művezető. Én még ismertem, nagyon rokonszenves, értelmes, kedves ember volt. Egy vagy két gyerekük volt. A harmadik gyerek Miklós, nálam pár évvel idősebb, jól futballozott, és ennek révén kapott állást a

csepeli Weiss Manfréd gyárban, mert a csepeli futballcsapatban játszott. A legfiatalabb Ilona volt. Ebből a nagy családból senki nem élte túl a háborút, mindet elvitték Auschwitzba, és kivétel nélkül meghaltak.

A negyedik volt József, aki Máramarosszigeten lakott, a nagyapámék melletti telken volt a házuk. Körülbelül ugyanazzal foglalkozott, mint a nagyapám, csak nagyobb léptékben. Úgy tudom, exportált is szarvasmarhát például Görögországba, és sokat utazott. Elég jó módban éltek. Neki három gyereke volt. A legidősebb 1921-ben született, őt is Lászlónak hívták, ő most Izraelben él. Az egyik lány Manyi, a másik René, ő 1930-ban született. A nagybátyám, József még 1940-ben meghalt, a feleségét és a két lányt Auschwitzba vitték. Csodával határos módon életben maradtak, és kivándoroltak Izraelbe. A fia munkaszolgálatosként megúszta. A háború után Bukarestben elvégezte a közgazdasági egyetemet, feleségül vett egy bukaresti zsidó lányt, aki vegyészmérnök volt, és 1961-ben kimentek Izraelbe. Ma is Ramat Ganban élnek, ott született fiuk, Nemes Ayalon, aki három gyermekével a közeli Givatayimban lakik.

Az ötödik Gizella, aki egy Földes Jakab nevű felvidéki zsidóhoz ment férjhez közvetlenül az első világháború után. Pár évig Budapesten éltek, aztán Szabadkára költöztek. A nagybácsimat ott gyilkolták meg 1944-ben. A nagynénémet és a lányát, Kittyt elvitték Auschwitzba, de visszatértek. A fiúk Földes Gyuri, aki velem egyidős volt, még közvetlenül a háború előtt kiment Angliába. Glasgow-ban elkezdte a műegyetemet, de amikor kitört a háború, jelentkezett repülősnak. A Royal Air Force-ban szolgált. A háború vége felé, még mint repülő kikerült Kanadába. Ott megismerkedett egy ottani zsidó lánnyal, akit 1945-ben feleségül vett. Gyuri nem tudta kiheverni a háborút, a bevetéseket, és hogy a barátját mellette lőtték le. Az egyetemet már nem folytatta, biztosítási ügynök lett, és ivott. 1970-ben halt meg. Gizella nagynéném és Kitty Auschwitzból hazament Szabadkára. Kitty 1947-ben férjhez ment, majd 1948-ban a nagynénémmel együtt kivándoroltak Kanadába. Három gyerekük volt, de semmit nem tudok róluk, mert teljesen megszakadt velük a kapcsolat.

Nagyapám 1937-ben halt meg Máramarosszigeten, Cili nagyanyám pedig 1944-ben, Auschwitzban.

Az édesapám, mielőtt iskolába került, járt héderbe két évig, ezért később kezdte az elemit, és húszéves korában érettségizett. Elég korán elkerült hazulról, a négy elemit még Máramarosszigeten végezte, utána Debrecenbe ment gimnáziumba, és ott érettségizett. Nem tudom, melyik gimnáziumban. Érettségi után beiratkozott Pesten az orvosi egyetemre. Ő volt az egyetlen gyerek a családban, aki egyetemet végzett. Pesten albérletben lakott. Közvetlenül az első világháború előtt végzett, de az utolsó vizsgát nem tette le. Nem katonának vitték el, hanem úgynevezett járványorvosnak. Mesélte, hogy a kárpátaljai kis falvakban az ő feladata volt a falusi lakosokat beoltani különböző járványok ellen. Nem nagyon hagyták magukat beoltani. Kocsival járt, és egy csendőr kísérte mindig, hogy kényszerítsék az embereket az oltásra. Amikor véget ért a háború, ledoktorált. A Bakáts téri kórházban a híres nőgyógyász, Frigyesi professzor mellett dolgozott mint segédorvos [*Frigyesi József (1875–1967) – orvos, szülész-nőgyógyász, 1929–1948 között egyetemi tanár, a budapesti I. sz. női klinika igazgatója, 1945–1947 között az egyetem rektora volt. Az Orvosegyesület, a Nőorvos Társaság elnöke volt (MÉL). – A szerk.*]. Frigyesi nagyon elégedett volt vele, szeretne volna ott tartani a kórházban, de a fehérterroros, a Horthy bevonulása körüli időkben mint zsidót nem tudta [lásd még: antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején]. Megpróbálta, de nem sikerült. Édesapám ott ismerkedett meg édesanyámmal is, akinek a sógora a

kórházban valami gondnokféle volt. 1919-ben házasodtak össze.

Attól kezdve, hogy édesapám kikerült a Bakáts téri kórházból, csak magánpraxisa volt, ami sanyarú kenyér volt. Látszatra jó polgári körülmények között éltünk, mert ahhoz, hogy privát orvosként dolgozhasson, fönn kellett tartani egy rendelőt, és kellett egy várószoba. Akkoriban megkívánták, hogy az orvosnál egy rendesen berendezett szalon legyen várószobaként. Mert milyen orvos az, aki az előszobában ülteti le a betegeket? Úgyhogy egy négyszobás lakást béreltünk a Rákóczi út 63-ban, a volt Otthon Áruházzal szemközti házban. Ott is születtem, mert a szülést apám vezette le. Érettségimig vagy még az után is az volt a legnagyobb gond a családukban, hogy elsején meglegyen a lakbér. Mert az nagyon sok volt. Nem éltünk rosszul, nyaralni is mentünk, engem rendesen ruháztak, szóval jó polgári szinten éltünk, de napról napra. A lakásban volt egy várószoba, egy rendelő, egy ebédlő, egy hálószoba és egy cselédszoba. Cseléd mindig volt, mert nem illett, hogy a doktorné nyisson ajtót, és ő engedje be a betegeket. Nekem soha nem volt külön szobám, az ebédlőben volt egy rekamié, azon aludtam, és az ebédlőasztalon csináltam a leckémet. A nagy tálalószekrény egy része volt a szekrényem, ott voltak a könyveim és a játékaim.

Anyai ágon a legkorábbi felmenők, akikről tudok, dédszüleim, Apfel Fülöp és Benedek Katalin. Dédanyám Koroncón született 1851-ben, és Budapesten halt meg 1936-ban. Jól beszélt németül, mert Bécsben járt elemibe, közben rokonoknál lakott. Nyilván járt magyar iskolába is, mert amikor én már gimnazista voltam, és Kemény Zsigmondot meg Eötvös Józsefet olvastam, akkor a dédmamám mindig mondta, hogy én is ezeket tanultam. Még emlékezett is rá, beszéltünk is róla. De számolni németül számolt magában. A férje, Apfel Fülöp Szombathelyen volt órás és ékszerész. Az első világháború előtti években felköltöztek Pestre. Azt hiszem, itt már nem dolgozott, nem volt üzlete. Aztán az első világháború alatt az összes pénzükön hadikölcsönt [lásd: hadikötvény az Osztrák–Magyar Monarchiában] jegyeztek, ami az utolsó fillérig elúszott. Fülöp dédapám 1919-ben halt meg. Dédmamám odaköltözött a nagyszüleimhez, és gyakorlatilag ők tartották el. Mesélték, hogy a dédmamám nagyon spórolt, mert nem volt külön pénze, és nem akart folyton pénzt kérni a nagyszüleimtől. Ő még vallásos volt, a pesti nagyszüleim már nem. A maximum az volt, hogy Jam Kipurkor [Jom Kipur] böjtöltek. Dédmamám egy ideig péntek este még gyertyát gyújtott [lásd: péntek esti gyertyagyújtás]. Aztán később, a nagyszüleimnél az egyik szobában volt egy olyan csillár, amiben gyertya alakú égők voltak, és akkor dédmamám, hogy spóroljon, a csillár alatt mondta el a péntek esti imát. Azt mondta, hogy modern korban élünk, a Dohány utcai templomban [lásd: Dohány utcai zsinagóga] is villanygyertyák vannak, akkor miért ne lehetne itthon is a villany gyertyatartó alatt a péntek esti ima.

Nagyapám László Lipót Érsekújvárt járt gimnáziumba, utána Pozsonyban egy-két évig jogot tanult, de nyilván nem fejezte be, mert doktori címet nem használt [*Pozsonyban a 19. század utolsó harmadában, amikor a nagyapa jogot tanulhatott, nem jogi egyetem, hanem (királyi) jogakadémia működött. A jogakadémiákon nem lehetett doktori szigorlatot tenni, elvileg tehát a nagyapa akár be is fejezhette a tanulmányait. – A szerk.*]. Valamikor az első világháború előtt magyarosítottak Lőwingerről Lászlóra [lásd: névmagyarosítás]. A házassága előtti időkről mesélik, hogy mindenfélével foglalkozott. Volt egyszer egy szabósága. Ő maga nem volt szabó, csak vett egy szabóságot, és annak volt a főnöke. Egy időben kávéháza volt az Aréna úton. Aztán azt is eladta. Amikor én a háború után megismertem, bankban dolgozott. A Pesti Kereskedelmi Bank egyik fiókbankjának volt az igazgatója. Akkoriban anyagilag is jól álltak. Eredetileg ők laktak a Rákóczi út

63-ban lévő négyszobás lakásban, és amikor édesanyámék összeházasodtak, átadták nekik a lakást, azt hiszem, berendezéssel együtt. Szépen volt berendezve, zongorával, mindennel, ami egy ilyen polgári lakásban illett. Ők hárman (akkor már a dédmamám velük lakott) a Baross utcába költöztek egy viszonylag modernebb ház négyszobás lakásába. Amikor a nagyapám elérte a nyugdíjkorhatárt, nem nyugdíjat kért, hanem egyben az egész befizetett pénzt. Akkoriban volt a nagy tőzsdézés, és azt mondta, hogy ő ért a tőzsdéhez, inkább megforgatja azt a pénzt. Addig forgatta, amíg az utolsó fillérig elúszott. Teljesen elszegényedtek, úgyhogy a hetvenegynéhány éves nagyapámnak ingatlanügynökként kellett talpalnia mindenfelé, bemutatni a vevőknek a házakat. A négyszobás lakást megtartották, de két szobát már kiadtak albérlőknek.

A Pesten lakó nagyszüleimnél gyakran megfordultam, mert egy ideig a velünk szemközti házban laktak a Rákóczi úton. Szinte minden nap fölzaladtam hozzájuk. Nagyapám sokat olvasott, sok könyve is volt, megvolt neki „A világirodalom klasszikusai” teljes sorozat, hatvan kötet. Születésnapra meg más ajándékozási alkalmakkor könyvet kaptam tőlük, egy-egy kötetet abból a sorozatból.

Hogy nagyapám mikor született, azt nem tudom. 1943-ban halt meg Budapesten. Nagyanyám, Apfel Malvin Szombathelyen született, valamikor az 1870-es években, és 1944-ben halt meg a Csengery utcai csillagos házban, azt hiszem, gyomorrákban. Volt három gyerekük. A legidősebb, László Ella 1895-ben született Budapesten, tizenhat éves korában kikeresztelkedett, és hozzáment Telegdy Zahariás István mérnökhöz, aki az első világháborúban a haditengerészetnél volt tartalékos tiszt. Mesélték, hogy Horthy hajóján volt hadnagy, de ez nem segített rajta a háború után, amikor nem volt állása. Ella második férje az ugyancsak katolikus Kölber Jenő volt. Az apjái volt a Kölber-féle kocsigyár, amely hintókat készített. Jenőt úgy nevelték, hogy ő lesz a vagyon és a gyár örököse [*„Magyarországon a kocsigyártás fénykorát egyértelműen a Kölber testvérek kocsigyára jelentette. Az 1784-ben alapított gyárat, ahol tökéletes munkamegosztásban együtt dolgoztak bognárok, kovácsok és nyergesek, vagyis lószerszámkészítők, már fennállása idején is legendák övezték”* (Szerényi Albert Gábor: *Gondolatok a hazai kocsigyártásról*, www.pointernet.pds.hu/ujzagok/nlmfo/nlm200010/nlm2000102.html). – A szerk.]. Az öreg Kölbernek a háború után mondták a barátai, hogy itt az autó, térjen át vagy autógyártásra, vagy autókarosszéria-gyártásra. Erre azt mondta, hogy „Ugyan kérem, úriember Magyarországon mindig Kölber-hintóval fog járni. Az autó csak egy múló divat”. Tönkre is ment a gyára. Az egyik telepen már csak hat munkás lézengett, de még tíz igazgatósági tagja volt a cégnek. Kérdezték az ismerősei, hogy miért nem küldi el az igazgatókat. Erre azt mondta, hogy úriember az igazgatóit nem küldi el. Szóval tökéletesen tönkrementek. A nagybácsim, Jenő semmihez sem értett, de kiválóan bridzsezett, kiválóan teniszezett, és amatőr ügetőhajtó volt.

Egyébként nagyon rendes ember volt. Egyáltalán nem zavarta, hogy a család zsidó. Egyszer még egy széderestére is eljött a nagyapámékhoz, ott ült ő is kalapban. Valamikor 1935 körül, a felesége már nem élt, feljött hozzánk, és mondta, hogy doktor Weis Istvánt kinevezték az OTI vezérigazgatójává [*Weis István (1889–1973) társadalomtudós – 1932-től 1936-ig volt az OTI vezérigazgatója – A szerk.*]. Neki gyerekkori jó pajtása, felmegy hozzá, és egészen biztos, hogy tud állást szerezni az édesapámnak. Két nap múlva újra eljött, elmesélte, hogy beszélt Weis Istvánnal, mondta neki, hogy a sógora kitűnő nőgyógyász, és szeretne az OTI-nál elhelyezkedni. Weis István mondta, hogy természetesen, a legjobb állások közül választhat, semmi akadálya nincs a dolognak. A beszélgetés végén a nagybátyám megjegyezte, hogy még egy dolgot el kell mondania, azt, hogy

a sógora zsidó. Mire Weis István: akkor sajnos szó sem lehet róla. Pedig akkor még nem is voltak zsidótörvények. Jenő időnként próbált ezzel-azzal foglalkozni, de nem volt semmilyen valódi foglalkozása. Az utolsó foglalkozása az volt, hogy egy gazdag nagynénitől örökölt egy négyemeletes bérházat a Rákóczi úton. Akkor kidolgozott egy csalhatatlan szisztémát, Ellával elutaztak Monte Carlóba, és az utolsó fillérig elvesztették a pénzt. A nagynéném akkor már nagyon beteg volt, és hamarosan, 1934-ben meg is halt. Jenő valamikor 1938 körül újra megnősült. A feleségével még voltak is nálunk. Valahol vidéken éltek, és amikor a Felvidéket visszacsatolták [lásd: első bécsi törvény], akkor Kassára költöztek, mert a felesége egyik rokona ott került valami nagyon magas állásba. A háború után egyszer még találkoztam vele, megadta a címét, de amikor egy kicsit később kerestem, már nem találtam nyomát.

Másik nagynéném, László Ilona 1897-ben született, Budapesten. Négy polgárit [lásd: polgári iskola] végzett, utána szabás-varrást tanult, és egy olyan jogosítványt is szerzett, hogy ő is taníthatja. Nemrégiben került a kezembe egy végbizonyítvány, ami feljogosította, hogy elemi népiskolában szabás-varrást tanítson. Ilyet egyébként anyám is szerzett. 1918-ban Ilona hozzáment Vértes Jenőhöz, aki kórházi gondnok volt a Bakáts téri kórházban. Apám és anyám az ő révükön ismerkedtek meg. Ilona a háborúig abból élt, hogy varróiskolája volt az Andrássy úton, és rendkívül jómódú volt. A lakásukban volt egy teremszerű nagyon nagy helyiség, ott volt egy hosszú asztal, ott tanultak a lányok és az asszonyok. Emlékszem, hogy a villamosok ablaka fölött voltak ilyen kisebb hirdetések, és ő mindig hirdetett: „Úrilányok, úriasszonyok szabás-varrást megtanulhatnak Vértes Jenőnéknél.” 1919-ben megszületett a lányuk, Vértes Edit. Ilona és Jenő házassága nem volt jó, a háború után elváltak, és Ilona férjhez ment egy Selmeci László nevű művirágkészítő jómódú kisiparoshoz, akinek a felesége és a kislánya Auschwitzban pusztult el. Ilona a felszabadulás után, nyugdíjazásáig a Wesselényi utcai ruhaipari szakiskolában tanított, annak mintaüzemét vezette [Az iskola az iskolák államosítása során, 1949-ben megszűnt Dobó Katalin Felső Kereskedelmi Leányiskola (1940-től: Kereskedelmi Leányközepiskola) utódintézménye, ahol 1958-ig szakmunkásképzés (többek között ruhaipari szakmunkásképzés is) folyt, majd a Munkaügyi Minisztérium 15. sz. Vámos Ilona Szakmunkásképző Intézete költözött a Wesselényi utca 52. szám alatti épületbe. 1969-ig nappali szakközépiskolai oktatás is folyt az iskolában. – A szerk.]. 1969-ben halt meg Budapesten, zsidó temetőben van eltemetve. A lánya, Edit még a háború előtt katolizált. Ő az egyetlen ismerősöm, akinél ez őszinte volt, és belülről fakadt. Az ő katolizálása előttem teljesen világos. Főleg akkor lett világos, amikor a halála után rendeznem kellett a hagyatékát, és megtaláltam gimnazista korabeli naplóit. A szülei házassága megromlott. Ezután a nagynéném elég szabados életet élt, majd megtalálta igazi szerelmét, egy textilgyári igazgatót, akinek viszont beteg volt a felesége, és a beteg feleségétől nem akart elválni. Később, halála előtt beszélgettünk erről Edittel, és azt mondta, hogyha az anyja elvált volna, és hozzáment volna ahhoz, akit igazán szeretett, akkor neki semmi kifogása nem lett volna ez ellen. Ez a helyzet viszont őt nagyon taszította. Valami morális megnyugvást keresett, és úgy érezte, hogy a zsidó vallásban nem találja meg. Ezenkívül rajongott egy-két gimnáziumi tanárnőjéért, akik a harmincas évek hazafias szellemében nevelték a lányokat. Ez vitte őt a finnugor nyelvészet felé is. Amikor jöttek a keményebb idők, nem volt hajlandó föltenni a sárga csillagot, azt mondta, hogy ő nem zsidó. És nem maradt otthon a szüleinél, hanem keresztény barátaihoz költözött, akik bujtatták. Aztán valóban finnugor nyelvész lett, a tudományok doktora, a debreceni egyetem finnugor tanszékének vezetője. 2002-ben halt meg [„2002. augusztus 11-én, 84. életében elhunyt az uralisztika hazai nesztora, az osztják nyelv kimagasló kutatója és nagy hagyatékainak feldolgozója, a nyugat-

szibériai mitológia egyik legkitűnőbb ismerője, több külföldi nyelvtudományi társaság tiszteleti és a Finn Tudományos Akadémia külső tagja, professor emeritus. Vértés Edit 1919. május 31-én, Budapesten született [...] A kis Editnek két-három éves korától német nevelőnője volt, és már gyermekkorában szinte egyformán beszélt németül és magyarul. Még talán tizenkét éves sem volt, amikor már franciául is jól tudott. [...] Szüleinek házassága azonban nem volt igazán harmonikusnak mondható. Talán ez is hozzájárult a gyerekkorához képest túlságosan is komoly, később főként a tudományos munkájára koncentráló természetéhez. [...] Az Andrássy úti Mária Terézia gimnázium tanulójaként szüleitől mindazt az anyagi támogatást megkapta, amit az iskola többnyire középosztálybeli, részben felsőbb osztálybeli növendékei megkaptak: megfelelő tanítást, nyelvtanulást, külföldi utazást, de ő ennél többre vágyott. A családi élet meghitt, bensőséges melegére. [...] Ez a kielégületlenség vitte őt bizonyára már 15-16 éves korában az Isten-keresés, a hazai és külföldi katolikus templomokban érzett áhítat, a mély vallásosság felé. [...] 1937-ben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-olasz-művészettörténet szakára. Szüleinek kívánságára mindezt hamarosan felcserélte ugyan a matematika-fizika szakkal, de egyidejűleg rendszeresen hallgatott a bölcsészkaron is finnugor, magyar és általános nyelvészeti előadásokat. 1942 júniusában a természettudományi karon kapott középiskolai tanári oklevelet, a következő év decemberében viszont nyelvészetből doktorált: finnugrisztikából fő tárgyként, magyar nyelvészetből pedig melléktárgyként. A bizottság tagjai Zsirai Miklós, Laziczius Gyula és Pais Dezső voltak. [...] Ezután négy évig, 1941-1945-ig Szentendrén a katolikus tankerületben tanított, majd pedig hat esztendőn keresztül különféle fővárosi középiskolákban. [...] 1951-ben a Központi Fizikai Kutatóintézet akusztikai és ultrahang csoportjában az érthetőségi vizsgálatok nyelvészeti feladatait kutatta, vagyis nyelvészeti statisztikai munkálatokat végzett. A következő évben az MTA Nyelvtudományi Intézetének finnugor osztályára került. Kandidátusi értekezését 1958-ban védte meg, majd 1976-ban nyerte el az akadémiai doktori fokozatot. Harminckét éves kutatóintézeti tevékenységet követően, 1984-ben kinevezték a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem finnugor nyelvtudományi tanszéke tanszékvezető professzorának. 1989-ben vonult nyugdíjba” (Zaicz Gábor – Csepregi Márta: Vértés Edit emlékezete, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 82. szám). – A szerk.]

Édesanyám családja lány korában jómódú polgári életet élt. Tanult zongorázni, volt egy bécsi Stingl zongorájuk, ami aztán ránk maradt. Németül olyan középfokon tudott, ami otthon ráragadt, és amit a polgáriban tanult. Polgári után tanult szabni-varrni, gyerekkoromban a ruháimat mind ő szabta és varrta. Teniszezett, úszott, és mesélte, hogy különösen a diaboló játékban volt jó [A Révai Nagylexikona a következőképpen írja le a diaboló nevű játékot: „a XIX. sz. elején Kínából Franciaországba származott játék. A játékszer csúcsával egymásnak illesztett kettőskúp; fémből, ebonitból v. fából készítik. E kettős kúpot két botocska között kifeszített zsinóron görgetik ide-oda, a két botocska hirtelen szétfeszítésével feldobják a magasba, s ismét a zsinórra ejtik. Játsszák egyesben, de társaságban is.” – A szerk.]. Jártak színházba, főleg operettekhez, a Király utcában a Király Színházba, kábé a Csengery és a Vörösmarty utca közötti részen volt [A Király Színház 1903-ban nyitott (Budapest hetedik színháza volt), Beöthy László igazgatásával és a „Rákosi-dinasztia” (Beöthy édesanyja, Rákosi Szidi, valamint a nagybátyja, a „Budapesti Hírlap” főszerkesztő-tulajdonosa, Rákosi Jenő és a nagynénik: Csepregyhyné Rákosi Ida és Evváné Rákosi Márta) tőkéjével s Rákosi Szidi színiiskolájának egykori növendékével, Fedák Sárival mint vezető színésszel. A színház műsorán főleg operettek szerepeltek. A Király Színház 1939-ben zárta be kapuit (de Beöthy már 1924-ben lemondott a színház vezetéséről) (Alpár Ágnes írása nyomán,

„Népszabadság”, 2003. november 6.). – A szerk.]. Látszik a fényképeken is, hogy a László lányoknak szép és rendes ruháik voltak. Volt kutyájuk, rendszeresen utaztak nyaralni, általában a Balatonhoz, de többször voltak Abbáziában, ahova a polgárság felsőbb rétege járt [Az 1900-as évek elején Abbázia a Monarchia egyik legnagyobb üdülőhelye volt az Isztria-félszigeten, pár kilométerre Fiumétól, a tengerparton. 1918-ban Olaszországhoz került, 1943-tól a Független Horvát Államhoz, 1945-től Jugoszláviához tartozott, 1991 óta a független Horvátországhoz tartozik (Opatija). – A szerk.]. Grado volt a bécsi polgárság nyaralója [Grado – osztrák kikötő- és fürdőváros volt az Adriai-tenger partján, a 19. század utolsó harmadában kezdett divatos fürdőhellyé válni. 1918 óta Olaszországhoz tartozik. – A szerk.], Abbázia a pesti polgárságé. Édesanyám lány korának utolsó tíz évében a család abban a Rákóczi úti lakásban lakott, amit később átadtak a szüleimnek.

Nagyapám nem politizált. Eleinte apám sem. Arra emlékszem, hogy amikor kitört a spanyol polgárháború [lásd: Franco], és én valami olyasmit mondtam, hogy jó, hogy Franco és a királypártiak gátat vetnek a kommunista és szocialista előretörésnek, akkor az édesapám rám nézett, és azt mondta: „Mondd, téged már teljesen meghülyítettek abban az iskolában?” És akkor azt mondta: „Beszéljünk egy kicsit a politikáról.” Apám a „Pesti Napló”-t járatta, ami egy polgári liberális újság volt. Tizenöt-tizenhat éves koromtól már én is rendszeresen olvastam a „Pesti Napló”-t [lásd: Az EST-konzern]. Apám a választásokon a Rassay-féle szabadelvű pártra szavazott. Rendszeresen járt kávéházba, és ott több lapot is elolvasott.

A polgári élethez hozzátartozott a kávéház. A környéken több is volt. A Luther utca és a Rákóczi út sarkán, ahol most egy Match van, volt a Népopera kávéház, oda járt az édesapám [A Budapesti Negyed 1996. évi 2-3. száma közöl egy 1912. évi listát a budapesti kávéházakról (Magyarországi szállodák, vendéglők, korcsmák és kávéházak címtára az 1912. évre. Szerk. Zsovák Károly, Budapest, 1912), amely szerint (1912-ben) a Népopera kávéház (tulajdonosa vagy bérlője: Weisz József) a VIII. Népszínház utca 33. szám alatt működött. Úgy tűnik, az 1920-as évekre Weisz József a Rákóczi út 59-be, a Rákóczi út és Luther utca sarkán lévő épületbe helyezte át kávéházát, vagy ott is nyitott egyet. – A szerk.]. Később, amikor 1928-ban vagy 1929-ben újra megnyitották az átalakított Palace szállót, akkor a Palace kávéházba járt rendszeresen [A Palace szálló 1911-ben nyílt meg (az épületet Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte), mai külsejét lényegében egy 1923-as átalakítás után nyerte el, 1928-ban pedig egy újabb nagyobb átalakítást végeztek az épületen – nyilván az ezt követő megnyitásról van szó. (Egyébként a szálloda a Hotel Palace Szálloda Részvénytársaság tulajdonában volt egészen 1958-ig, akkor államosították.) – A szerk.].

§§Reggelire otthon csak egy pohár meleg tejet ivott, utána lement a kávéházba, ott rendszeren megreggelizett, és átnézte az újságokat. Ezenkívül ott találkozott kollégákkal, barátokkal. Sőt, még a patientúrája egy része is onnan származott, az ottani barátok és ismerősök feleségei, mert ő szülész-nőgyógyász volt. Ha egy páciens ragaszkodott hozzá, hogy a szülést ő vezesse, akkor valamelyik magánszanatóriumban kibérelte a műtőt és az asszisztenciát.

A kávéházból tíz óra körül elindult meglátogatni a fekvő betegeit, mert általános orvos is volt, mai szóval háziorvos. Gyalog ment, messzebb lakó beteghez esetleg villamoson. Aztán egy-fél kettőre hazajött. Az iskolából sietnem kellett haza, mert szeretett időben ebédelni. Ebéd után, körülbelül kettőkor megint lement a kávéházba, ott itta meg az ebéd utáni feketéjét, beszélgetett az ismerősökkel, barátokkal. Három órára hazajött, mert kezdődött a rendelés, ami hivatalosan ötig tartott, de volt úgy, hogy este végzett. Ameddig jöttek betegek. Vacsora után a szüleim majdnem minden este elmentek valahova. Főleg amíg kisgyerek voltam, tehát ők fiatalabbak voltak.

Színházba, operába vagy kávéházba, ahol ilyen családi barátokkal találkoztak, römiztek. Ha szükség volt partnerre, akkor az édesapám is beült, de nem volt nagy kártyás. Később bridzseztek. Viszont volt édesapámnak egy szenvedélye, a lóverseny. Nem járt ki, mert az drága volt, de a városban számos fogadóiroda volt, mint ma a lottóirodák, ott lehetett fogadni. Kis tétékben játszott. A kávéházi társaságban volt sok zsoké is, ők adták a biztos tippeket, amik általában nem jöttek be. De a nyereség és a veszteség nagyjából kiegyenlítette egymást. A tippeket egyébként nem csak „kapta”, de rendszeresen olvasta a „Turf” című lóversenylapot is, amelyben a heti programon kívül a lovak és lovasok korábbi eredményeit, esélyeit is megírták, és persze a lovak korát, származását, tréneireit és egyéb vonatkozó pletykákat is.

Édesanyám egy napja úgy telt, hogy reggel fölkelte, elkészítette édesapám meleg tejét és az én reggelimet. Amikor elmentem az iskolába, akkor elment bevásárolni a Teleki téri piacra, de nem a cseléddel, hanem egyedül. Ő cipelte. Sportos volt, később, 1949-től, tehát ötvenöt éves korától még evezett is. A feleségemmel vettünk egy használt kílót, édesanyám is kijárt a Rómaira a csónakházhoz, és pillanatok alatt megtanult evezni. 1965-ben adtuk el a csónakot, addig evezett. Szóval délelőtt vásárolt. Emlékszem, hogy a volt Örkény patika (A Rákóczi út és a Körút sarkán lévő gyógyszerár eredetileg Örkény István apjéé volt) mellett egy Meinel üzlet volt, úgyhogy finomabb dolgokért, kávéért oda ment. Akkor még nem volt ott árkád. Aztán a cseléd segítségével megfőzte az ebédet. Együtt megebédeltünk, utána olvasott, rádiót hallgatott, este pedig elment apámmal. Amikor tizenöt-tizenhat éves voltam, akkor már ritkábban jártak el, egyrészt anyagi okok miatt, másrészt már fáradtabbak voltak.

A társasági életük úgy nézett ki, hogy egyrészt voltak családi összejövetelek. Apai részről nem nagyon voltak rokonaim Pesten. Egyedül Pesterzsébeten édesapám legidősebb nővére, Komlósné, de a távolság miatt velük ritkábban jöttünk össze, két hónapban egyszer. Általában mi mentünk, mert ők sokkal nagyobb létszámú család voltak, mi voltunk a mozgékonyabbak. Anyám testvéreivel viszont nagyon szoros volt a kapcsolat. Ella második férjével még Ella halála után is tartottuk a kapcsolatot. Ilona és édesanyám között pedig különösen szoros testvéri kapcsolat volt. Aztán volt néhány orvoscsalád. Édesapám legjobb barátja egy doktor Smoling Jenő nevű keresztény orvos volt, azt hiszem, évfolyamtársak voltak az egyetemen. Velük rendszeresen összejártunk. Honvédfőorvos volt, magánpraxisa is volt az Üllői úti lakásában. Elég jómódúak voltak, a Sváb-hegyen volt egy villájuk nagy kerttel, nyáron gyakran voltunk ott. Amikor több család összejött, a férfiak beszélgettek, az asszonyok kártyáztak, eleinte römiztek, később bridzseztek. A barátok között az orvosokon kívül volt magántisztviselő, kereskedő, nagyrészt zsidók.

Én 1920-ban születtem. A szüleim arra nagy súlyt helyeztek, hogy lehetőleg mindent megkapják, ami az akkori felfogás szerint és az ő polgári felfogásuk szerint szükséges volt az életben. A nyelvtanulást fontosnak tartották. Hároméves koromtól német nevelőnőm volt, aki ott is lakott. Hogy hol, arra nem emlékszem, de nem hiszem, hogy a cseléddel egy szobában. Talán kis koromban velem aludt az ebédlőben. Addig volt nálunk, amíg első elemibe nem kerültem. Elég jól meg is tanultam németül. Eléggé vallásos volt, úgyhogy megtanított német imákra és vallásos dalokra. Édesapám megtanított a S'má Jiszróélra [Smá Jiszráel]. Úgyhogy lefekvéskor elmondtam először németül a Miatyánkot [*Miatyánk (Pater noster) - a kereszténységnek, az összes keresztény felekezetnek legszentebb imája. Az Újszövetség szerint maga Jézus tanította meg rá az apostolokat. Szerepel - bár némileg más-más formában - Máté és Lukács evangéliumában*

egyaránt. – A szerk.], Vater unser, utána pedig a S'má Jiszróélt. Nyolcéves koromban kezdtem tanulni zongorázni. A polgári családokban a megkívánt műveltséghez tartozott, hogy tudjon az ember egy kicsit zongorázni. Ha társaság van, és táncolnak, jó, ha valaki tud zongorázni. Valamennyire haladtam, mert a zenét mindig szerettem, de a gyakorlást rettenetesen untam. Tízéves koromban fölláztam. Azt mondtam, ennek semmi értelme, hogy nyaggatnak a zongoratanulással. Zongoraművész úgysem leszek. Ezzel az energiával inkább megtanulnék még egy nyelvet, mondjuk, a franciát. Szüleim elgondolkodtak, és azt mondták, hogy tulajdonképpen igazam van. Abbahagytam a zongorát, és kezdtem franciát tanulni. Volt a családnak egy ismerőse, aki a Sorbonne-on tanult, és francia nyelvórakból élt. Ő járt hozzám hetenként kétszer.

Volt korcsolyabérletem a Műjégpályára, ami elég drága volt, de volt úgynevezett másodnapos bérlet, ami minden második nap volt érvényes, páros és páratlan napú. Én páros napút vettem, mert a barátaim páros napokon jártak. Az első évben még az édesanyám is kijárt velem, ő is korcsolyázott, aztán a másodiktól kezdve egyedül. Először csatos korcsolyám volt, aztán tizenöt éves koromban kaptam egy hokikorcsolyát.

Első elemibe a Lázár Piroska-féle magániskolába jártam, ami a Személynök (ma Balassi) utcában volt. Lázár Piroska Beregi Oszkárnak, a híres színésznek volt a felesége. Ez tulajdonképpen egy magán lánygimnázium volt, de volt egy osztatlan négyosztályos elemi is, ahova vegyesen jártak fiúk és lányok. A négy osztály egy teremben volt, mint a tanyasi iskolákban. Ezt rettenetesen utáltam és untam, mert amíg a többiekkel foglalkoztak, az ember csak ült. Ráadásul én már öt éves koromban megtanultam írni és olvasni. Úgy kerültem oda, hogy az édesapám a lánygimnáziumi részben egypár évig egészségtant tanított. Mivel úgyis majdnem minden nap be kell mennie, mert órája van, járjak oda elemi iskolába. Egyetlen ottani osztálytársamra emlékszem, Szabolcsi Miklósról [(1921–2000) – irodalomtörténész (József Attila életműve, a magyar és az európai avantgárd), egyetemi tanár. – A szerk.]. Második elemibe beíratk a Protestáns Országos Árvaház Szegényház téri (ma Rózsák tere) nyilvános elemi iskolájába. Ez volt a lakásunkhoz legközelebb lévő elemi iskola. Nagyon jó elemi iskola volt. Emlékszem, az igazgató bácsi, Brocskó Elemér is tanított minket. Ott már persze osztott tanítás volt, de együtt a fiúk és a lányok. Lehattunk az osztályban harmincan, abban volt két árva gyerek, akik bennlakók voltak. Körülbelül a harmada az osztálynak zsidó gyerek volt. Tudtuk egymásról, hogy ki zsidó, mert a hittan mindenkinek külön volt. A mi hitoktatónk egy nő volt. Elemiben olyan barátaim, akikkel külön összejöttünk, még nem voltak. Egy fiúra emlékszem, Soltésznek hívták, annak is orvos volt a papája, talán egyszer-kétszer följött hozzánk, születésnapon. Én is voltam náluk. Ő is zsidó volt.

Gimnáziumba a Tavaszmező utcába jártam. Oda úgy kerültem, hogy a szüleim szerettek volna beíratni a Trefort utcai, akkor úgy hívták, Mintagimnáziumba [A Trefort utcai iskolát 1872-ben alapították, kifejezetten a leendő középiskolai tanárok számára szervezett gyakorlóiskolaként, Kármán Mór elgondolásait követve. A Mintagimnázium 1887-ben költözött a Hatvani (ma: Kossuth Lajos) utcából a Trefort utcai, Bobula János tervezte épületbe. Az iskola (fennállása óta változatlanul gyakorlóiskola) 1957–1991 között Ságvári Endre nevét viselte, 1991 óta Trefort Ágoston nevét viseli. – A szerk.]. A Trefort gyakorlóiskola volt, és az volt a híre, hogy a legszínvonalasabb és legjobb. Tiszta kitűnő voltam, de helyhiány miatt nem vettek föl. Pótbeíratással sikerült elintézni, hogy fölvegyenek a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós reál-gimnáziumba [1894-ben kezdődött a tanítás a VIII. ker. Tavaszmező utcai állami főgimnáziumban (amely 1921-től viselte a M. Kir. Áll. Zrínyi Miklós nevet). Az iskola 1924–1934

között reálgimnázium volt, az 1935/36-os tanévtől egységes gimnázium. Az 1949/50-es tanév végén megszűnt. – A szerk.]. Mint nyolcadik kerületi lakos oda tartoztam. Én sajnáltam, mert szerettem volna rendes gimnáziumba menni [lásd: gimnázium és egyéb középiskolák], ahol elsőtől van latin, később görög. Itt görög nem volt, latin pedig csak harmadiktól. Elsőtől volt kötelező német, azzal nem volt problémám. Ötödiktől volt a második modern európai nyelv, és valahogy úgy alakult, hogy a másik két párhuzamos osztályban francia volt a másik nyelv, az én osztályomban olasz. Nagyon megörültem, hogy legalább megtanulok olaszul is. Mire leérettségiztem, addigra jól beszéltem németül, elég jól beszéltem franciául és olaszul.

A Zrínyi egy kicsit rossz hírű iskola volt, kicsit proli iskolának tartották. Oda – ahogy akkoriban mondták – mindenféle elemek gyerekei könnyebben bekerültek. Rengetegen voltunk, ugyanis az 1920-as, háború után született évfolyam nagyon nagy létszámú volt. Három párhuzamos osztály volt minden évfolyamon. Elsőben hatvanöten voltunk az osztályban, ebből negyvennégyen érettségiztünk. A tízéves érettségi találkozónkon, 1954-ben már csak huszonketten éltünk a negyvennégyből. Az osztály egyharmada volt zsidó. Az igazgatónk, Lengyel Miklós [1878–1952, *irodalomtörténész. – A szerk.*], ennek a pulóveres Lengyel Lászlónak a nagybátyja, aki az udvar szélén álló külön villaépületben lakott, felvilágosult szellemű, demokratikus érzelmű ember volt. Nem tűrt volna az iskolában például nyílt zsidózást. Egy-két kivételtől eltekintve nem is volt. Volt egy matematikatanárunk, aki nyíltan soha nem zsidózott, de voltak megjegyzései. Például az egyik kövérebb zsidó gyereknek azt mondta, hogy biztos a sok libamájzabálástól vagy ilyen kövér. Később el is küldték az iskolából. Aztán volt egy Szentirmay nevű tanárunk, aki lelkes szocialista volt. Otthon nagy könyvtára volt, és a jó tanulókat meghívta a lakására, könyveket adott nekik kölcsön. A háború után hallottam, hogy nagy nyilas lett belőle. A gyerekek között egyáltalán nem volt zsidózás a nyolc év alatt. A hittantanáron kívül egy tanárunk volt, akiről tudtuk, hogy zsidó. Németet tanított, Osztern Salamonnak hívták, és kiváló orientalista volt. 1919-ben egyetemi tanár lett, 1919 után büntetésből visszarakták középiskolai tanárnak. Már közel járt a nyugdíjhoz, halálosan unta a gimnáziumi tanítást, időnként elaludt óra közben [*Osztern Salamon Pál (1879–?) – orientalista, számos értekezése jelent meg magyar és német folyóiratokban, munkatársa volt a „Huszedik Század”-nak és az „Ethnographiá”-nak. – A szerk.*].

Valahogy úgy alakult, hogy a nem zsidó gyerekek is egymás közt barátkoztak, és a zsidó gyerekek is. De azért mindig volt egy-kettő, aki egy-egy évben vagy néhány évre a mi társaságunkhoz csapódott. Például volt egy osztálytársunk, Antalfy Gusztáv, később vitéz Antalfy Gusztáv, akivel nyolc évig együtt jártunk. Az apja valamelyik minisztériumban magas rangú tisztviselő volt, méltóságos úr [lásd: megszólítások, címzések a két világháború között Magyarországon]. Ez a Guszti több zsidó gyerekkel is összejött privátim, és jó viszonyban volt.

Harmadik gimnazista koromtól mint jó tanulónak, mindig volt tanítványom. Ettől kezdve nem kaptam zsebpénzt, tehát a mozit, csokoládét ebből kellett fedeznem. Úgy adódott, hogy a tanítványaim sose zsidó gyerekek voltak, és nagyon jó viszonyban voltam velük is, a szüleikkel is.

A legszorosabb baráti kapcsolatomban első gimnáziumtól kezdve Szántó Istvánnal volt. Ketten voltunk végig kitűnők, egymás mellett ültünk nyolc éven keresztül a középső sor második padjában. Ő is zsidó volt, az apja szabómester volt. Az első két évben még a Váci utcában volt boltjuk, tisztességes jómódban éltek, aztán kezdődött a gazdasági válság [lásd: nagy gazdasági válság], eladták a Váci utcai szabóságot és a lakásukat, és egy szerényebb lakásba költöztek a Ráday utcában. Ugyancsak

végig jó barátságban voltam Túri Istvánnal. Ő is zsidó fiú volt, nekik mosodájuk és tisztítójuk volt, viszonylag jómódúak voltak. Az unokabátyja műegyetemi hallgató volt, építészetet tanult. Nagyon szegények voltak, kicsi és sötét lakásuk volt az Akácfa utcában, ahol nem tudta elkészíteni a rajzait, nem tudott tanulni, úgyhogy Túri barátoméknál készítette a rajzait, és ott tanult majdnem minden délután. Később úgy hívták, hogy Határ Győző [*Gyoma, 1914 – London, 2006 – író, költő, műfordító*].

Ezenkívül még egy jó barátom volt, Tatár Imre, aki később a „Magyar Nemzet”-nél volt újságíró. Ma már csak mi ketten vagyunk életben az osztályból. Vele két évig cserkészek is voltunk. A mi iskolánknak nem volt cserkészcsapata, és a legtöbb csapatba zsidó gyerekeket nem vettek föl. Volt egy zsidó cserkészcsapat, a Kiss József csapat, amelyik a Bethlen téri templomhoz tartozott, és volt a KERAK cserkészcsapata. Mivel a KERAK-ra többségében zsidók jártak, oda felvettek zsidó gyerekeket is. Ott voltunk mi cserkészek [*Az 1920/30-as évek fordulóján 8 zsidó cserkészcsapat működött az országban, számuk az 1930-as években tovább emelkedett. Lásd: cserkészlet. – A szerk.*]. Két év után rettenetesen untam a cserkészletet, jobbra át, balra át. Azért, mert a parancsnok azt mondja, hogy hátra arc, nekem most meg kell fordulnom?! Rádásul akkoriban már szívesebben mentem kirándulni olyan társasággal, ahol lányok is voltak. Úgyhogy kimaradtam a csapatból.

Hetedik gimnazista koromban barátkoztam össze az egyik osztálytársammal, akivel elsőtől együtt jártam. Akkor találtunk egymásra, akkor jöttünk rá, hogy teljesen azonosan gondolkodunk, és egy igazi férfibarátság fejlődött ki. Reichberger Jánosnak hívták, kitűnően hegedült, verseket írt. A Teleki téren volt kocsmájuk. Az apja eredetileg banktisztviselő volt, és az 1920-as években elbocsátották. Akkor valamelyik jómódú rokonuk, akinek több kocsmája is volt, átadta neki a Teleki téri kocsmát. Jancsi az elsők között volt, aki a munkaszolgálatban eltűnt 1942-ben. Aztán volt egypár jó barátom, akik a Barcsay utcai gimnáziumba jártak [lásd: Madách Imre (Barcsay) Gimnázium], velük főleg a Műjépgályán találkoztam. Erről soha nem beszéltünk, de azt hiszem, hogy mind zsidó volt.

Tizennégy éves koromig, tehát 1934-ig a Rákóczi út 63-ban laktunk, akkor átköltöztünk a Népszínház utcába egy nagyon szép, négyszobás lakásba. De ott is mindig az volt a gond, hogy elsejére meglegyen a házbér. De azért semmiben nem szenvedtem hiányt. Gyerekkoromban előfizették nekem „Az Én Újságom” című gyerekújságot [*„Az Én Újságom” tekinthető az első irodalmi értékű magyar gyermeklapnak (Móra Ferenc is sokszor publikált benne), Benedek Elek és Pósa Lajos indította 1889-ben. 55 éven át jelent meg, egészen 1944-ig. Benedek Elek kiválása után Pósa szerkesztette a lapot, majd halála után, 1914–1936 között Gaál Mózes író. – A szerk.*]. Arra is figyeltek, hogy viszonylag egészséges életet éljek. Nagyon jó koszt volt nálunk, édesanyám kitűnően főzött. Mindig volt cseléd, aki a cselédszobában lakott. Rendelési óra alatt ő nyitott ajtót, ő takarított, fűtötte a cserépkályhákat, felhordta a fát és szenet, bár amikor nagyobb lettem, én is hordtam föl a pincéből. Volt a konyhában egy nagy úgynevezett szenesláda, abban volt a tüzelő. Együtt főzött anyámmal, ő mosogatott. A cseléd lányok nem váltakoztak sűrűn, sokáig volt nálunk egy-egy, az utolsó például tizenhárom éves koromtól húszéves koromig.

Gyerekkori nyaralások többnyire olcsó, parasztházakban bérelt szobában voltak, saját háztartással, olyan kispolgári „nyaralóhelyeken”, mint Nagymaros. Anyagilag jobb években néha nem túl drága balatoni panziókban is, Balatonbogláron vagy Siófokon. Az íratlan törvények, szokásjog alapján

kialakult „előkelő”, nem zsidó nyaralóhelyek, mint Balatonföldvár, Tihany, Balatonfüred szóba se jöhettek. 1926 után, amikor Földesék Szabadkára költöztek, többször voltunk a vendégeik. Mindig csak édesanyámmal nyaraltunk, mert apám fix állás nélküli, magánpraxist folytató orvosként nem engedhette meg magának a nyaralást. Hétvégén – ha nem is mindig – lejött egy-két napra. A nyaraló asszonyok férjeit hozó, akkori tréfás nevén „bikavonatnak” nevezett vonaton jött. A tengerhez soha nem jutott el.

1935-ben egy teljes nyarat töltöttem Passauban, a náci Németországban. Ide úgy kerültem, hogy apám a kávéházban találkozott egy német fiatalemberrel, aki kétségbeesetten elmondta, hogy néhány napra Budapestre jött, ám a pályaudvaron ellopták a bőröndjét, és abban volt a pénztárcája, az útlevele, az iratai, a Passauba szóló retúrjegye; egy kevés aprópénzen kívül semmije sem maradt, itt, a szállodában előre lefoglalt szobáját sem tudja kifizetni. Apám megsajnálta, hazahozta. A fiatalember már az első napon táviratozott a szüleinek Passauba, és természetesen elment a német követségre is az ellopott úti okmányai miatt. De hát, mint kiderült, Németországban az idő tájt szigorú devizagazdálkodást vezettek be, pontosan már nem emlékszem az összegre, de tíz vagy húsz márka volt a legnagyobb összeg, amit kiküldhettek az országból. A követségen vagy konzulátuson sem intézték viharebesen az ügyeket; egy szó, mint száz: több mint két hónapig volt a vendégünk a fiatalember. Elutazása előtt nem győzött hálálkodni, és a szülei nevében is meghívott, töltsen náluk a nyári vakációt. Aztán megérkezett a meghívólevél. Csupa kedvesség, csupa hálálkodás. Hogy a fiuk mennyi szépet és jót beszélt rólunk. Hogy mindent elmondott rólunk. És, természetesen, nagy szeretettel és örömmel várnak engem a nyári szünidőre.

1956-ban nyáron egy hónapot Olaszországban töltöttem. Kétszáz magyar diákot hívott meg az olasz kormány egy hónapos táborozásra. Száz egyetemi hallgatót és száz középiskolást, többnyire olyanokat, akik az iskolában olaszul tanultak. Indulás előtt egyenruhát is kaptunk, különös fantáziával összeállítottat: krémszínű inget és buggyos golfnadrágot, s hozzá a magyaros jelleget a Bocskai-sapkába tűzött toll biztosította. Díszlépésben vonultunk be a másfél napos vonatozástól kissé bepiszkolódott és gyűrött egyenruhánkban Ostia, a római tengerpart számunkra kijelölt táborába, a Campo Ungheriába. A tábor kapujában egy elegáns olasz főhadnagy fasiszta üdvözlésre emelt karral köszöntette a bevonulókat. A sátrakban kényelmes vaságyak voltak, és a fogkefétől meg a tornacipőtől a keki színű tábori ruháig vadonatúj felszerelést kaptunk. A csomagok nyomtatott feliratán kissé elcsodálkoztunk: *Fasci italiani all'estero* – külföldi olasz fasciók, vagyis fasiszta egységek vagy szervezetek, ez állt minden darabon. Másnap megláttuk a két szomszédos, a mienkéhez teljesen hasonló diáktábort is: a Campo Austriát és a Campo Albaniát. Mussolini szövetségesei vagy remélt hídfőállásai Közép-Európa és a Balkán felé. De akkor erre, persze, még nem is gondoltam. Csak a váratlanul ölembe pottyant tengerparti nyaralást élveztem, Itáliát, Rómát, ahová mindig is vágytam: a Colosseumot, a Forum Romanumot, a Szent Péter székesegyházat és benne a Pietát, a Vatikáni Múzeum csodáit, Michelangelo Mózesét a San Pietro in Vincoliban, a Trevi-kutat, az emberek szapora beszédét, az utcaseprőt, aki munkája közben nem azt dalolja, hogy „Tenyeremen hordom...” [*Márkus Alfréd és Harmath Imre slágere. – A szerk.*], hanem: „La donna e mobile” [*Népszerű ária Verdi Rigoletto c. operájából. – A szerk.*]!

Az 1930-as évek második felétől egyre nehezebb lett az anyagi helyzetünk. Kevesebb lett a páciens, egyre nehezebben lehetett megélni a magánpraxisból. Ezért édesanyám is megpróbált valamilyen módon pénzt keresni. 1935 körül valamilyen biztosítónál vállalt pénzbeszedői állást.

Talán negyedik nap, ahogy jött le egy lépcsőházban, kificamodott a bokája, és akkor úgy döntött a család, hogy ezt ne csinálja. Akkor megtanulta a kesztyűkészítést. Emlékszem, beáztatta a nyers bőrt, és az ebédlőasztalon nyújtotta, szárította, mielőtt kiszabta. Egypár hónapig próbálkozott ezzel, de ez sem vált be. 1936-ban azt találta ki, hogy gyerekeket nyaraltat. Ez valamennyire be is vált. Balatonvilágoson kibérelt egy kétszintes villát, amiben körülbelül nyolc szoba lehetett. Szerződött egy német nevelőnőt, egy szakácsnőt, és úgynevezett gyerekpanziót nyitott a nyári hónapokban. Hivatalosan, engedéllyel, adózva. A következő évtől Siófokon folytatta. Két csoport volt. A kicsik és a nagyok, akik tulajdonképpen a barátaim voltak, akiknek a szülei dolgoztak, és azt akarták, hogy a gyerekük nyaraljon. Ez a hely olcsó is volt, megbízható is, ahol vigyáztak az erkölcsökre. Volt olyan gyerek, akit egy hétre vagy két hétre fizettek be, volt olyan, akit egész nyárra. Voltak keresztény gyerekek is, de a többség zsidó volt. Ez a nyaraltatás bevált, 1943-ig ment, és aztán még a háború utáni egy-két évben is csinálta anyám. Amikor tovább nem lehetett, akkor elvégzett valami üzemélelmezési tanfolyamot, és elhelyezkedett a Péterffy Sándor utcai kórházban az élelmezési irodán. Később ő lett az irodavezető, onnan ment nyugdíjba. Aztán mint nyugdíjas a Szentkirályi utcában, a bentlakásos ápolónőképző intézetben volt élelmezésvezető hatvanöt éves koráig. Az élelmezésvezető készíti el az étrendet, szerzi be az anyagokat, adja ki a konyhának és ellenőrzi a főzést.

1938-ban leérettségiztem, felvételiztem az orvosira, ahova természetesen nem vettek föl [„Hivatalosan” csak a második zsidótörvény – lásd: zsidótörvények Magyarországon – vezette be ismét a numerus clausust az oktatásban, de már 1938-ban is működött a diszkrimináció. – A szerk.]. Beadtunk egy kérvényt a Pécsi Egyetemre is, oda se vettek föl. Amikor leérettségiztem, többen mondták, hogy gondoljam meg, nem kellene-e katolizálnom, és akkor tovább tanulhatnék. Akkoriban sok barátom és volt iskolatársam kikeresztelkedett. Tudtam, hogy csak azért csinálják, hogy felvegyék őket az egyetemre. Én ugyan soha nem voltam vallásos, de csak azért, hogy felvegyenek az egyetemre, nem akartam feladni azt a lelki közösséget, amiben éltem, és belépni egy másikba, amiben ugyanúgy nem hiszek. Gondolkodtam külföldi egyetemen, de annyi pénzünk nem volt, és akkor már sehova nem engedtek be pénz nélkül. És akkor Ilona nagynéném barátja, aki a Filatorigátnál lévő Filtext textilgyárnak [*Filatori Textilgyár, Egyesült Magyar Filatorigát-Pestszentlőrinci Textilművek és Tessutó Rt.*] volt a kereskedelmi igazgatója, azt mondta, hogy tanuljam ki a textilfestő szakmát. Felvettek textilfestőtanoncnak. Az igazgató ismerősünkkel megbeszéltük, hogyha a gyárban összetalálkozunk, akkor elmegyünk egymás mellett, mintha nem is ismernénk egymást. Különben privátim összejöttünk vele. A tanonciskola alól fel voltam mentve, mert egy érettségizettnek nem kellett tanonciskolába járni. De leventére [lásd: levente-mozgalom] kellett járnom, amit rettenetesen utáltam.

Reggel hétre jártam a gyárba. Akkor még autóbusz nem járt arra, a Körúton mentem, villamoson a Margit híd budai hídfőjéig, onnan HÉV-vel Filatorigáig, és onnan gyalog. Nyolc órát voltam a gyárban, onnan ki Újpestre. Ugyanis közben beiratkoztam Újpesten az Állami Textilipari Szakiskolába, ahol érettségizettek számára szerveztek egyéves textilkémiai tanfolyamot. Minden délután hattól kilencig volt a tanítás, szombaton pedig kettőtől estig. Elvégeztem a tanfolyamot, bizonyítványt is kaptam. Itt a hallgatók negyede lehetett zsidó. A gyárban az óbudai munkások többsége nyilas volt. Hangosan beszélgettek egymás között arról, hogy majd ha elkergetjük ezeket a zsidó urakat, akkor más világ lesz. Nyilván sejtették, hogy érettségi után miért mentem oda inasnak, de személy szerint semmi atrocitás nem ért. Csak hallgatnom kellett a szöveget. A gyár

kémiai laboratóriumában dolgozott egy Medve nevű nagydarab, mackós fiatalember, végzett kémiatanár. Majdnem minden reggel együtt utaztunk a HÉV-en, és valahogy összebarátkoztunk. Reggelenként a HÉV-en elővettük az újságot, én a „Pesti Napló”-t, ő valamelyik nyilas újságot, és tréfásan odaszólt, hogy „Na, mit hazudnak a zsidók”, mire én, hogy „Add ide az újságot, hadd nézzem, mit hazudnak a nyilasok”. A háború után soha többé nem találkoztam vele. A gyárban ugyanúgy dolgoztam, mint a többi munkás, csak nekem kezdetben mutatták, mit hogyan csináljak. Nem próbáltak kitolni velem, rendesen megmutatták, hogy kell bekötni az anyagot, kinyitni a csapot, melyik színhez milyen festék kell. Két évre szólt a szerződése, de másfél év múlva adódott egy lehetőség, hogy kiutazhatok Palesztinába.

Az egész egy véletlenül múlt. 1940. február huszonötödikén, vasárnap délelőtt mentem ki a Műjégpályára korcsolyázni, és az Andrassy úton találkoztam a volt hittantanárommal, Kohlmann Nándorral, aki egyébként a Vasvári utcai zsinagógának volt a rabbija. Mondta, hogy Szlovákiából átküldtek egy vagy két tucat biankó diákcertifikátot, amelyek palesztinai bevándorlásra érvényesek. Eredetileg szlovákiai zsidó diákok részére küldték, de akkor már a Tiso-kormány [lásd: Jozef Tiso; Szlovákia (1939–1945)] nem engedte kiutazni a zsidó diákokat. Hogy ne vesszenek kárba, átcsempészték a certifikátokat Magyarországra, viszont a lejáratuk március harmincegyedikéig odaérek, akkor ő segít szerezni egyet. Természetesen nem mentem korcsolyázni, hanem rohantam haza, elmondtam a szüleimnek, akik azt mondták, hogy semmi ellenvetésük, és segítenek. Ez óriási dolog volt részükről. Egy szem gyerek voltam, a világban már háború volt, mégis elengedtek. Ezért örökké hálás vagyok a szüleimnek. Orvosi egyetem ugyan nem volt még Palesztinában, kettő közül lehetett választani: vagy a jeruzsálemi egyetem, ahol bölcsészeti szakok voltak, vagy a haifai Technion, vagyis műegyetem. És akkor úgy gondoltam, hogy inkább az építészet felé vonzódnék, tehát a haifai Techniont választottam. Be kellett fizetni egyévi tandíj árát és az útiköltséget. Nem emlékszem, mennyi volt, de a szüleimnek annyi pénze nem volt, és a jó módú Ilonka nagynéném segített ki. El kellett intézni az útlevelet, ami nem volt könnyű, de akkoriban voltak úgynevezett kijáró ügyvédek. Édesapám talált egy ilyet, és elég borsos áron két héten belül hozta nekem a kivándorló útlevelet. Erre egy nagy „K” volt rányomtatva, és visszajönni nem lehetett vele. A román átutazó vízumot könnyen el lehetett intézni.

Március huszadikán indultam a Keletiből, éjszaka Bukarestben aludtam, másnap reggel indult a vonat Constantába, ott hajóra szálltam, és Isztambul meg Pireusz érintésével huszonötödikén Haifára értem. Isztambulban egy napig állt a hajó, de csak az első- meg másodosztályú utasokat engedték kiszállni, úgyhogy csak a fedélzetről láttam Isztambult. Pireuszban viszont kiengedték a harmadosztályú utasokat is. Akkor bementünk a városba, felmentünk az Akropoliszra, küldtünk haza képeslapot.

Haifán nem várt senki. Hárman, Révész András, Fenyő Tibi és én leültünk a kikötőben egy lépcsőre. Sok csomagunk volt, mert sokat lehetett vinni. Egyszer csak megállt előttünk egy teherautó, és egy szakállas bácsi felajánlotta, hogy nála lakhatunk. Később kiderült, hogy volt egy kis szállodája a Karmel-hegyen, és így szerzett lakókat. Nagyon olcsó volt a panzió.

Palesztinában a gazdasági viszonyok nagyon rosszak voltak, nagy volt a szegénység. A mezőgazdasági termelés monokulturális volt, a citrusfélékre épült, amit exportáltak. Miután 1940

nyarán Olaszország is beszállt a háborúba, a Földközi-tenger hadi terület lett, megszűnt a citrusfélék exportja. Ez teljes gazdasági összeomlást jelentett az akkori Palesztinában. Hegyekben állt a narancs, és fillérekbe került. Egy fiatal mama úgy vásárolt, hogy kérek két kiló narancsot és egy almát a gyerekeknek.

Mindegyikünknek volt valami ismerőse vagy rokona, és másnap külön-külön nekivágtunk, megkeresni őket. Nekem volt egy távoli rokonom, az édesapámnak valami unokatestvére, akit személyesen nem ismertem, de akinek két felnőtt fia kint volt. Az idősebbik Bolognában végzett orvos volt, a fiatalabbik Brünnben [*Brno*] végzett textilmérnök. Mivel illegális hajón mentek ki, nem tudtak a szakmájukban dolgozni. Megtaláltam őket, és rögtön befogadtak harmadiknak az albérleti szobájukba.

Reggelit és vacsorát otthon kotyvasztottunk, lecsót vagy tojást, ebédet pedig az úgynevezett munkáskonyhán ettem, amit a szakszervezet tartott fön. Kis adagot adtak, vacak volt, de nagyon olcsó. Akkoriban a szegényebb konyhákban nemigen volt tűzhely, se gáz-, se villanytűzhely, hanem egy primusznak nevezett pumpálásos petróleumfőzőn főztek. Egy nagyobb család konyhájában két-három primusz volt. Egyébként érdekes, hogy miközben sanyarú körülmények között éltek, sok tekintetben modernebb volt az élet, mint az 1930-as években itt, Magyarországon. Például nálunk még vándlingban mosogattak. Ott rögtön ránk szóltak a háziak, hogy nem higiénikus ugyanabban a vízben öblíteni, mint amiben elmosod a tányért. És nem törölték el, hanem felakasztották, hogy lecsöpögjön és megszáradjon. Én 1940-ig Budapesten nem találkoztam csemegeüzletben hűtőpulttal. Ott pedig mindenütt hűtőpult volt. Miközben többszobás lakásokban több család nyomorgott együtt, elektromos hűtőszekrény mindenütt volt. Otthon jégszekrény volt, amibe naponta hozta a jeges a jeget.

Az egyetemen azt javasolták, hogy ne rögtön kezdjem el, csak majd novemberben, és addig tanuljak meg héberül. Hazulról minden hónapban küldtek öt fontot, ami hol megjött, hol nem. Öt fontból nagyon szerényen egy hónapig meg lehetett élni. Ezenkívül mindenféle alkalmi munkával próbálkoztam. Egy rövid ideig éjjeliőr voltam egy építkezésen. Egy időben légyirtó szerrel meg tisztítószerral házaltam, aztán csokoládéval meg óvszerrel, de nem nagyon ment. Ráadásul nálam rosszabb kereskedelmi ügynök nem volt. Amikor becsapták előttem az ajtót, akkor föllélegeztem, hogy hál' istennek, nem kell elmondanom a szöveget. Egy idő múlva valakinek a javaslatára Molnár Sanyi barátommal átmentünk Jeruzsálembe ügynökösködni, mert azt mondták, hogy az arab óváros még szűz terület, és már nincsenek zavargások. (Érdekes volt, hogy az évtizedek óta tartó zavargások a zsidók és az arabok között, abban a pillanatban megszűntek, amikor a háború kitört, és az angoloknak arra volt szükségük, hogy a hátszáguk nyugodt legyen.) Csokoládét és színes óvszert árultunk. A csokoládét úgy kellett árulni, hogy kettétörni, a felét megenni, hogy lássa az arab, hogy nem akarjuk megmérgezni, és a másik felével megkínálni. Venni nem vettek, de egy idő múlva elfogyott a mintakollekció, úgyhogy megszűnt ez az üzlet. Az óvszert pedig a kutya se vette. Engem egy rövid időre fölvettek egy étterembe pikolónak, mert volt egy fekete szmokingnadrágom, amit otthonról hoztam. Terítettem és leszedtem az asztalokat, hordtam az italt. Két hét után kirúgtak, mert az öltözöből ellopták a fekete nadrágomat, és a nélkül nem dolgozhattam. Akkor megtudtuk, hogy egy fiatal magyar házaspár, akik egy háromszobás lakás egyik szobájában minden engedély nélkül kis magyar vendéglőt működtettek, átadja az üzletet nem túl nagy lelépésért, mert a férj állást kapott valahol. Molnár Sanyival és Nánási Lacival, aki jobb körülmények között élt, mint mi, mert valami Amerikában élő rokona küldött neki pénzt,

átvettük az üzletet. Nánási Laci barátunk kifizette a lelépési összeget. Csatlakozott hozzánk egy pesti férfi, aki régebben jött egy illegális hajón, és kitűnően főzött. Az egyik szobában albérlok voltak, akiket örököltünk, a másik szobában laktunk mi, és a harmadik szobában volt négy asztal négy-négy székkal. Szóltunk az ismerőseinknek, azok is szóltak a barátainknak meg magyar diákoknak, és így jöttek a vendégek. Engedély híján cégtáblát nem tehettünk ki. Nagyon olcsók voltunk, egy hónap múlva már tizenöt-húsz állandó ebédvendégünk és tíz-tizenöt vacsoravendégünk volt. Pénz nem maradt, de volt fedél a fejünk fölött, és volt mit ennünk. Azt ettük meg este, ami megmaradt.

Itt voltam egészen addig, amíg az egyetem kezdetére vissza nem mentem Haifára. Itt öten laktunk egy albérletben: Fenyő Tibi, Sarlós Laci, Révész Bandi, Karsai Ervin és én. Elkezdődött az egyetem, ösztöndíjat nem kaptam, nekem kellett eltartani magam. Menza volt az egyetemen, de arra nem emlékszem, hogy az benne volt-e a tandíjban. Mindenesetre elég szegényes volt.

Mint a diákok nagy része, mi is beléptünk a Hagana-ba [A Hagana földalatti zsidó katonai szervezet, amely 1920-ban jött létre a brit mandátum alatt álló Palesztinában. Fő tevékenysége a zsidó telepések és a zsidó tulajdon védelme volt, de a telepés mozgalmat is segítette új telepek létrehozásában, valamint szervezte zsidók illegális bevándorlását is. – A szerk.]. Jártunk kiképzésre, lőgyakorlatra. 1941 **tavaszán** a Hagana vezetősége a közvélemény és feltehetően a Hagana tagsága többségének a véleményét is figyelembe véve úgy határozott, hogy jelen pillanatban, amikor Nagy-Britannia az egyedüli hatalom, amelyik fegyveres harcban állt a hitleri Németországgal, a legfontosabb a Hitler elleni harc. Akik ezzel egyetértenek, önként jelentkezhetnek az angol hadseregbe. Elhatároztuk, hogy mi is bevonulunk. Május tizenötödikén írtuk alá a szerződést a hadsereggel. Sarafandon, Tel-Avivtól délre volt a legnagyobb palesztinai angol katonai bázis, ott általános alaki kiképzést kaptunk, és megtanították a gépfegyver alkatrészeit és kezelését. Ez körülbelül másfél hónapig tartott, és akkor Gederára vittek minket. Ott folytatódott a kiképzésünk, és megalakult a századunk, a 740-es Artisan Works Company, egy általános műszaki alakulat. Ebben a században körülbelül háromszázan lehettünk, együtt voltunk arab önkéntesekkel. Körülbelül egyharmada volt arab, a többi zsidó. Egy angol őrnagy volt a parancsnokunk, a tiszték zsidók voltak, a tisztések között voltak arabok is. A feladatunk hídépítés, lövészárkászás, gépfegyverfészek-építés. Az arabok és a zsidók között semmi súrlódás nem volt. Itt voltunk körülbelül 1941 szeptemberéig, akkor átvittek minket Szíriába. Szíria francia mandátumos terület volt, és a szíriai adminisztráció a vichyi kormányhoz tartozott, ezért ott német bázisok és német repülőbázisok is voltak. Ezeket kellett onnan kifüstölni. Szinte az első szövetséges csapatokkal vonultunk be. Voltak köztük angolok, ausztrálok, és voltak már a De Gaulle-féle szabad francia csapatok is. Damaszkuszig vonattal vittek, onnan teherautóval. Az első éjszakát Palmirában töltöttük, ahol német repülőtémadás ért bennünket. Mi is lövöldöztünk puskáinkkal a repülőkre, nyilván egyet sem találtunk el, de jó érzés volt, hogy csinálunk valamit. Onnan Deir ez Zorba mentünk, ott voltunk másfél hónapig. Onnan az én szakaszom átkerült az Eufrátesz melletti Rakkára, ahol egy kompot kezeltünk, mert híd nem volt. Később egy palesztin építési vállalkozó hidat épített, és mi felügyeltük a munkát. Ezenkívül gépfegyverfészeket építettünk. Itt voltunk 1942 tavaszáig, majd Damaszkusz mellé kerültünk egy táborba. Ott feloszlatták a századunkat, és attól kezdve nem is voltak többé arab-zsidó vegyes századok. Fenyő Tibit és engem Izmailiára, a Szezi-csatornához vezényeltek, egy úgynevezett *transit camp*-be azzal, hogy ott kapjuk meg a következő beosztásunkat. Innen Kairótól délre, egy Tura nevű helységbe kerültünk. Itt a Nílus

partján egy meredek fal volt, abban egy barlangrendszer, benne egy nagy angol katonai bázis. Ott volt egy térképész bázis is, oda küldtek minket kiképzésre, mert akartak alakítani egy palesztinai zsidó térképész századot. Résztint rajzolókat, résztint földmérőket, résztint nyomdászokat képeztek ki. Nem egyszerű térképrajzolókat voltunk, hanem úgynevezett *air surveyor draftsman*ek, mert a légiertől kaptuk a fényképeket, egymást részben fedő képsorozatokot, és abból kellett megrajzolni a térképeket. 1944 nyaráig voltunk Egyiptomban. Amikor a németek megszállták Magyarországot, akkor kihirdették, hogy akiknek a szülei Budapesten rekedtek, azok bejelenthetik szüleik adatait a Szochnutnál, és soron kívül kapnak beutazási engedélyt Palesztinába. Kaptunk erre néhány napi eltávozást, elmentem Jeruzsálembe, és megadtam a szüleim adatait. Soha nem érkezett meg a szüleimhez a beutazási engedély. Mások szüleikhez sem, akikről tudtam, hogy küldtek nekik.

Egyiptomi szolgálatom idején ismerkedtem meg valamennyire a kommunista ideológiával, a Palesztinai Kommunista Párt századunkban szolgáló és a katonaságnál tiltott, tehát illegális propagandamunkát végző néhány tagjával. Az egyik magyar barátommal sokat beszélgettem, és adott olvasnivalót is. Faltam a könyveket: regényeket, emlékiratokat, történelmi és politikai tanulmányköteteket. Gorkij híres regénye, „Az anya” volt az első könyv, amit a kezembe adott. Aztán Hewlett Johnsonnak, Canterbury érseki helynökének két könyvét is olvastam, az egyiknek „A világ szocialista hatoda”, a másikkal „Szovjethatalom” volt a címe. Hát hogyan ne fogott volna meg az a lelkesedés, amellyel nem akárki, hanem egy keresztény főpap számol be a földünk egyhatodán immár létrejött szocialista rendről, amely, szerinte, éppen a kereszténység igazi szellemét, a krisztusi tanítások lényegét: az emberek egyenlőségét, a szeretetet, az önzést, az egyéni és csoportérdekek fölél emelkedés lehetőségét valósította meg! Az öreg pap elragadtatott fejezetekben számolt be a cárizmus alatt elnyomott kisebb-nagyobb népek kulturális és gazdasági felemelkedéséről, a kétszeresen elnyomott nők felszabadulásáról és teljes egyenlőségéről, a forradalom óta kifejlődött új embertípusról: az erős, vállalkozó kedvű munkásokról, parasztokról és értelmiségéről. Az irodalom és a művészet virágzásáról. Meg a szinte semmiből kifejlesztett modern, nagyszerű nehéziparról.

Akkoriban olvastam Joseph Daviesnek a háború után Magyarországon is ismertté lett könyvét, a „Moszkvai jelentés”-t [*Joseph E. Davies: Moszkvai jelentés, Anonymus Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, 1945*]. Ez a Joseph Davies, amerikai jogász, diplomata, Rooseveltnél régi barátja és bizalmasa 1936 és 1938 között volt az Egyesült Államok nagykövete Moszkvában. Az elnöknek és az amerikai külügyminiszternek küldött jelentéseiben Davies részletesen beszámol Radek [*Karl Radek (1885–1939) – szovjet politikus, 1915-től Lenin munkatársa, 1931-től az „Izvesztyija” szerkesztője. 1937-ben a második nagy moszkvai koncepció perben tíz évre ítélték, a Gulagon halt meg. – A szerk.*] és társai, valamint Tuhacsevszkij [*Mihail Tuhacsevszkij (1893–1937) – orosz, majd szovjet katonai vezető, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, jelentős szerepe volt a szovjet tisztképzés megszervezésében, később a Vörös Hadsereg modernizálásában. 1935-től a SZU első öt marsalljának egyike. 1936 májusában letartóztatták, 1937-ben koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. – A szerk.*] és a Vörös Hadsereg több más vezetője peréről. Radekék hat napig tartó tárgyalását végig is ülte, és mint régi jogász a bírósági eljárás alaposságát és korrektségét emeli ki, még az ügyészét, Visinszkijét is [*Andrej Visinszkij (1883–1954) – a SZU legfőbb ügyésze volt 1935–39 között, a nagy moszkvai koncepció perekben a vád képviselője. A büntetőeljárásban a kényszerítő eszközök szerepét hangsúlyozta, és a vádlott beismerő vallomását*

bizonyító erejűnek nyilvánította. (1949–53 között ő volt a SZU külügyminisztere.) – A szerk.]; megdöbbeneti, hogy a vádlottak – csupa régi forradalmár – mind elismerik a bűnösségüket, azt, hogy Trockij intencióinak megfelelően s a német fasiszták érdekében a párt, az állam és a hadsereg erejének aláadására szövetkeztek, olykor a vádakra ők maguk még rá is licitáltak.

A barátom egymás után adta a kezembe az angol Baloldali Könyvklub, a Left Book Club kiadványait, irodalmi, történelmi, közgazdasági tanulmányokat, könyveket a spanyol polgárháborúról, a spanyol nép elárult és magára hagyott harcáról [*A Left Book Club 1936-ban alakult meg Victor Gollancz (1893–1967; kiadó és ahogy ma fogalmazzánk: emberi jogi harcos) vezetésével, a háborús években 1500 vitakörbe szervezetteren mintegy 57 ezer főnyi tagsága volt. Célja a közvélemény felkészítése volt arra, hogy szembenézzen a növekvő náci fenyegetéssel. 1948-ig működött. Fennállása alatt kb. 250 kötetet adott ki – elsősorban politikai irodalmat, de megjelent kiadásukban néhány szépirodalmi mű is. – A szerk.]. Azt hiszem, ennek a könyvklubnak a kiadványai közt volt az a kötet, amelyben egy angol szerző kifejti, hogy a zsidókérdés megoldása, akárcsak minden nemzetiségi kérdésé, csakis a nemzetek közti ellentétek megszüntetése, csakis a szocializmus, a kommunizmus lehet [*Valószínűleg George Sacks: „The Jewish question” című könyvecskéjéről van szó, melyet a kiadó 1937-ben jelentetett meg. – A szerk.]. Mint ragyogó példát említette a könyv angol írója a zsidók megváltozott helyzetét a Szovjetunióban, az oroszországi szörnyű pogromok egykori hazájában, ahol most teljesen egyenjogú szovjet polgárok lettek, akár zsidónak, akár oroszoknak, akár ukránnak vagy bármi más nemzetiségűnek érzik és vallják magukat; de ha zsidóként, zsidó környezetben, sőt, zsidó országban akarnak élni, letelepedhetnek a végtelenül nagy Szovjetunió részükre átadott távol-keleti területén, Birobidzsánban, a szocialista zsidó autonóm területen, ahol a szocialista nemzetek testvéri közösségében békésen, háborítatlanul, saját kultúrájukat és hagyományaikat megtartva, továbbfejlesztve, boldogan élhetnek. Még fényképek is voltak a könyvben a birobotzsáni zsidók boldog életéről, bőkezűen támogatott kultúrájáról.**

Hozzájutottam Pálóczi-Horváth György Angliában kiadott, angol nyelvű könyvéhez is, az „In Darkest Hungary”-hoz [*Pálóczi-Horváth György (1908–1973) – publicista, író. A „Pesti Napló” munkatársa, majd külügyi rovatvezetője a lap megszűnéséig (1939). 1939-től Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjának, a „Független Magyarország”-nak volt külpolitikai szerkesztője, de 1940–41-ben Teleki Pál felkérésére a „Magyarország” című kormánylap külpolitikai rovatát is szerkesztette. 1943 tavaszán Isztambulban vett részt a Kállay-féle kiugrási kísérlettel kapcsolatos tárgyalásokon. 1945-ben Londonba ment, és az angol rádió magyar osztályán dolgozott. 1947-ben hazatért, belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Magyar Rádió idegen nyelvű osztályát vezette (1948–49), 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. 1956 végén Londonban telepedett le (MÉL). – A szerk.]. Az író nevére jól emlékeztem, odahaza sokszor olvastam érdekes és okos cikkeit, tudósításait a „Pesti Napló”-ban, amelynek apám is előfizetője volt. Döbbenetes élmény lett számomra a könyv elolvasása. Arról a Magyarországról, a háború előtti korszak Magyarországról szólt, amelyben éltem, s amelyet, úgy látszott, mégsem ismertem eléggé. Az elmaradottságról, a nyomorról szólt, a politikai elnyomásról, a hárommillió koldus Magyarországról.*

A kommunista párt, amely hivatalosan Angliában is, Palesztinában is legálisan működött, a hadseregben nem szervezkedhetett, nem folytathatott semmiféle propagandát. Ezért illegális sejteket alakított. Belekerültem az illegális pártmunkába, konspirációba. Olyannyira tartottam magam a konspiráció szabályaihoz, hogy Sarlós Laci barátomnak se mondtam el semmit. Annál na-

gyobb volt a meglepetésem és örömöm, amikor a sejtünk számomra első összejövételén, egy kairói görög vendéglő eldugott, hátsó helyiségében őt is megpillantottam. Ő is új fiú volt a társaságban. Ezek az összejövetelek tulajdonképpen szemináriumok voltak. Olvasnivalókat kaptunk, előadásokat tartottak nekünk a második front [A II. világháború idején Németország kétfrontos háborúba kényszerítése érdekében kialakított második (az első a szovjet front volt) európai hadszíntér elnevezése. A végleges döntés a teheráni konferencián született meg 1943 novemberében, a normandiai partraszállás pedig 1944. június 6-án kezdődött meg. – A szerk.] megnyitásáról, a kommunisták szerepéről az európai ellenállási mozgalmakban, a pártépítés elméletéről és gyakorlatáról, a tervgazdaság előnyeiről a kapitalista termelés anarchiájával szemben, a történelmi materializmusról, Sztálin könyvéről, a Szovjetunió Kommunista Pártja rövid történetéről [lásd: „Rövid tanfolyam”]. Egyszer megjelent az összejövételünkön egy angol őrvezető is, mosolygós, piros arcú fiú. Arról beszélt, hogy az alakulatok többségében nincsenek elvtársaink, legalábbis nem tudunk róluk, nincs kapcsolatunk velük, nincs, aki megmagyarázza a katonáknak, hogy nem elég legyőzni a fasiszta hadsereget, egy új Angliáért kell harcolniuk, együtt a gyarmatok elnyomott, kizsákmányolt népeivel; hiszen ha fennmarad a toryk és hűséges kiszolgálóik uralma, a háború után minden kezdődik előlről megint: a gazdasági válságok, a munkanélküliség, a nyomor.

Mindvégig volt bennem egy alapvető kisebbségi érzés, valami büntudat, ami abból eredt, hogy nem tudtam, eléggé elszánt, eléggé szilárd kommunista vagyok-e. Tudok-e igazán szakítani a kispolgári múltammal, úri gyerek voltommal? Hiszen amikor a sejt vezetője arra utasított minket, hogy a zsúfolt kairói villamoson tegyük fel a bakancsos lábunkat a szemközti ülésre, és így két helyen terpeszkedjünk, hadd gyűljék még jobban az imperialistákat az egyiptomiak, én, a mellettem álló állapotos arab asszonyra nézve, gyáván és gyengén, mégis levettem a lábamat a padról – hadd üljön le szegény. 1943-ban közölték velünk a századunkban lévő „elvtársaink”, hogy a Palesztinai KP tagjai lettünk.

1944 nyarán átvitték a térképész századot Olaszországba. Tarantóban szálltunk partra, és onnan haladtunk fel észak felé. Leghosszabb ideig a Siena melletti Santa Colomba nevű faluban állomásoztunk. 1945 augusztusában közölték, hivatalosan, parancsban is, hogy a brit hadseregnek azok a katonái, akik több mint négy éve szolgálnak tengeren túl, vagyis külföldön, soron kívül két teljes hónapra hazautazhatnak. *Pythonnak*, óriáskígyónak nevezték ezt a hosszú szabadságot. Az általános öröm helyett énnekem ez a hír csak szívfájdalmat jelentett. Hová utazzak két egész hónapra? Vissza, Palesztinába? Kihez és miért? Még messzebb Budapesttől, amikor itt vagyok, szinte a szomszédban? De hát Magyarországot nem az angolok és az amerikaiak szállták meg, hanem a Vörös Hadsereg, aminek tulajdonképpen örülnöm kellene, de az most mégis más világ, oda nem kaphatok eltávozást.

Kihallgatást kértem a századparancsnokunktól. Sir! – kezdtem angolul, majd, szinte akaratlanul magyarra váltottam (ugyanis miskolci születésű jeruzsálemi mérnök volt), és nem túl katonásan, a következő, szinte üzleti ajánlatot tettem neki. Lemondok a nekem járó két hónapos szabadságról, ha elküld Bécs angol megszállási övezetébe, és ott háromhetes eltávozást kaphatok. Rendben van, mondta. A jövő héten ugyanis egy teherautó-rakomány térképet kell Bécsbe küldenünk. Magát is beosztom a csoportba. Bécsben átadják a térképeket, majd ott, a tábor parancsnokától kérjen három hét eltávozást. A negyedik hét végére pedig itt legyen. Aztán sokkal halkabban hozzátette (nem volt buta ember): „És ha eljut véletlenül Budapestre, érdeklődj meg, mi lett a családommal. Megadom néhány pesti ismerősöm címét.”

Bécs egyik külvárosában, egy lebombázott, kifosztott, szinte lecsupasztított gyártelepen volt az a központi térképraktár, ahová a szállítmányunkat el kellett juttatnunk. A kocsink másnap reggel indult vissza Sienába, én pedig kitöltöttem egy Bécs területére érvényes, három hétre szóló szabadságos levelet, és jelentkeztem a tábor parancsnokánál, egy dél-afrikai angol alezredesnél. Elolvasta az előre kitöltött űrlapot, majd végigmért. „Honnan tudhatom, hogy valóban jár magának most az a három hét szabadság?” – kérdezte szigorúan. „Hogyan írhatom ezt alá?” „Megbeszéltem Sienában a századparancsnokkal. Nyugodtan aláírhatja alezredes úr, az én felelősségemre.” „Oké” – mondta, hiszen, ha egy gentleman állít valamit, még ha csak közlegény is az illető... és aláaknyarította a nevét.

Egy lépéssel tehát megint előbbre jutottam. De most mi lesz? Kivettem néhány napra egy szobát valamelyik félig-meddig ép házban, valahol a piac környékén. Onnan indultam másnap felderítő útra. Harmadnap megtudtam: a bécsi keleti pályaudvarról, az összebombázott Ostbahnhofról minden reggel hétkor egy szovjet katonai szerelvény indul Budapestre. Hajnalban kimentem a pályaudvarra. A romos peronon óriási nyüzsgés, szovjet katonák, orosz vezényszavak. S ott állok köztük egyedül, angol egyenruhában. Az egyik vágányon hosszú szerelvény áll, kormos, ütött-kopott termes kocsik. „Budapest?” – kérdeztem. „Da” – bólintott egy gyerekképű orosz kiskatona. Szó nélkül felszálltam a legközelebbi kocsiba. Milyen gyanútlan voltam akkor még! Szívemben éltek a híradók felejthetetlen képei: Találkozás az Elbánál! [*Utalás Grigorij Alekszandrov 1948-ban készült szovjet háborús filmjére. – A szerk.*] Az amerikai és orosz katonák első kézszorításai, az első ölelések. A közösen kivívott győzelem. Honnan is tudhattam volna az elhurcolt Raoul Wallenbergről, Szolzsenyicinnel és annyi más volt hadifogollyal, a szovjet állam saját embereinek tragédiájáról, a Szibériában, a Gulagon eltüntetett tömegekről?

Valami azért mégis birizgálhatott belülről, valami titkolt, talán még önmagam előtt is szégyellt aggodalom, mert úgy gondoltam, fölösleges lenne, ha elárulnám, hogy magyar vagyok. Fölösleges komplikáció: magyarul beszélő angol katona itt, a Magyarország felé tartó szovjet katonavonaton – túl sokat kellene magyaráznom, ki vagyok, miért akarok Budapestre utazni... Egyszerűbb, ha csak angolul szólok meg. Jóformán el se helyezkedtem, máris elindult döcögve a szerelvény. Senki egy szót sem kérdezett tőlem. Csak mosolyogtunk egymásra, összeöleleztünk, s egymás vállát veregettük. Én angol cigarettát adtam körbe, ők kenyérral, kolbásszal, pálinkával kínáltak. Az egyik egy érmet mutatott a mellén: Berlin – mondta büszkén. Én a zubbonyom tarka kitüntetésszalagjaira böktek: Afrika, Itália. Majd kinyílt a vagonátjáró ajtaja, nagyon kikent, kifent, nagyon szabályos öltözékű, zöld tányérsapkás katonák léptek be a termes kocsiba. Dokument! Dokument! – fordultak sorban mindenkire. Egy pillanatra elállt a lélegzetem. Aztán kihúztam a zubbonyom zsebéből a piros fedelű angol katonakönyvemet. *British Military Mission* (Angol katonai misszió) – mondtam, magam is meghökkenve a merészségemtől. Mert tudtam, hogy ilyen misszió valóban működik Budapesten. És már dugtam is vissza a zsebembe a könyvecskét, angol cigarettát kínáltam, kezét ráztunk, egymás vállát veregettük.

Hamarosan a magyar határra értünk. A vonat megállt. És odakinn szaladgálás, hangzavar, nők, férfiak, gyerekek, vitatkozás, kiabálás – és mindez magyarul! Hatodik éve nem hallottam ilyet! Összeszorult a szívem, alig tudtam visszatartani a könnyeimet. De most már nem árulhatom el magam. Csak ültem, közömbös arcot erőltetve magamra. Sötét volt, mire befutottunk a Déli pályaudvarra.

Tizenhét napot töltöttem Budapesten. Az első éjszakán hajnalig ültünk anyámmal egymással szem közt, a régi ebédlőasztalunknál, és beszélgettünk. Új szavakat, fogalmakat kellett megtanulnom: szőnyegbombázás, védlevél vagy *Schutzpass*, sárga csillag, zsidóház, csillagos ház, védett ház, nyilasház, Dunába lőtték. Meg: davaj csaszi [*Ezekkel a szavakkal vették el az emberek karóját a szovjet katonák.* – A szerk.], málenkij robot. Anyám elmesélte, hogy Ilonával először a csillagos házban voltak, aztán egy ismerősüknél bujkáltak hamis papírokkal mint erdélyi menekültek, Törökbálinton. Az ismerős a két nőt vállalta, de a férjeket nem merte. Édesapámat a legjobb barátja, doktor Smoling Jenő bujtatta. Ilona férje pedig a gettóban vészelte át. Édesapám a felszabadulás után két héttel halt meg, a szíve vitte el.

Anya a két hét alatt tíz évet fiatalodott. Tele volt megint tettvággyal, mint a régi időkben. „Nem maradhatnál itthon, ha már úgyis itt vagy?” – kérdezte. Én csak a fejemet ráztam. Nem vagyok hős, de tisztességgel végigszolgáltam a háborút, nem fogom szökevényként befejezni. Megvárom, amíg leszerelnek, és akkor hazajövök.

A tizenhetedik nap estéjén kimentem a Déli pályaudvarra, és felszálltam a tudomásom szerint Bécsbe induló szovjet katonavonatra. Két magyar nő is utazott a kocsiban, az egyik orosz tiszt ismerősei. Elejtett szavaikból kiderült, hogy ez a vonat nem Bécsbe, hanem Sopronba megy. Jóságos ég, onnan hogyan jutok át Bécsbe? Azt az utat nem ismerem! Éjfél után értünk Győrbe. Hirtelen elhatározással leszálltam. A pályaudvar romhalmaz, egyetlen, váróteremnek nevezett helyiség van nyitva, odabenn, mint szardíniák a dobozban, egymáshoz préselve ülnek, fekszenek rongyokon, zsákokon vagy a földön az emberek, sűrű, zsíros a levegő, gomolygó füst, búz, kiabálás, nyögés, harákolás, horkolás. Itt-ott verekedés robban ki, indulatos kiabálás, ütések hangja hallatszik. Időnként orosz katonák jönnek be, körbefürkésznek, nőket ráncigálnak ki a teremből a romok közé, visítás, ordítás, infernális jelenetek. Egyszer mintha puska lövést is hallottam volna.

Amint hajnalodott, kimentem a város szélére, át a hídon, a bécsi országútra. És rövidesen arra jött egy szovjet katonai teherautó. A vezetőfülkében barátságos képű orosz fiú ült egyedül. Intettem. „Vienna?” – kérdeztem. „Da” – bólintott, és maga mellé mutatott az üres ülésre. Felkapaszkodtam, és megkezdődött a szokásos némajáték. Kézfogás, vigyorgás, vállveregetés, Hitler kaputt. Ennyi elég, minket, bajtársakat ez összeköt. A határnál megint egy zöld tányérsapkás. Dokument! Elrebegek az addig bevált varázsigét: brit katonai misszió; egyik kezemben a katonakönyvem, a másikban az utolsó megmaradt csomag angol cigarettám, azzal megkínáltam, és már mehettünk tovább. Amikor Bécs külvárosában, valahol Schwechatnál megpillantottam az első villamost, megállítottam az orosz kocsit, gyorsan leszálltam.

1946. május tizenkilencedikén szereltem le. Ott kellett leszerelni, ahol az ember bevonult. Tehát vissza kellett mennem Palesztinába, és Sarafandon, ugyanabban a *base depot*ban szereltem le, ahol annak idején a kiképzésünk is volt. Öt év és tizenkilenc napot töltöttem a katonaságnál.

Nem volt semmiféle érvényes iratom, csak egy 1940-ben kiadott és 1941-ben érvényességét veszített kivándorló útlevelem. A katonaság után fölvehettem volna a palesztinai állampolgárságot, sőt ha elutaztam volna Angliába, ott fölvehettem volna az angol állampolgárságot. Mint leszerelt katona még valami ösztöndíjat is kaptam volna, hogy egyetemi tanulmányokat folytathassak. De én és a barátaim lelkes kommunisták voltunk, és elhatároztuk, hogy mindenképpen hazajövünk. Miután nem akartuk az ottani állampolgárságot, és így útlevelet sem tudtunk kiváltani, kaptunk egy úgynevezett *laissez passé*t. Ez egy olyan utazási igazolvány volt, amiben csak a nevünk volt,

az, hogy tartózkodási helye Palesztina, állampolgársága magyar. Kiderült, hogy elindulni is nehéz lesz, mert iratok és működő konzulátusok híján átutazó vízumot sem lehetett szerezni sehova. A *Palestine Post*ban hirdették az induló hajókat, bejártunk az utazási irodákba és a hajózási vállalatok irodáiba, de a *laissez passé*val nem voltak hajlandók jegyet adni.

Közben élni kellett. Megpróbáltunk dolgozni. Mint leszerelt katonák kicsit jobb helyzetben voltunk, mert a századunkban sokan voltak régi ottani lakosok, akik segítettek. Én például egy időben egy régi katonatársamnál, aki földmérő volt, kaptam figuránsi munkát. Aztán valakinek a révén bekerültem a palesztinai földmérő hivatal, a Survey of Palestine haifai irodájába próbaidős térképrajzolónak. Ez egy nagyon kényelmes állás volt. Én Magyarországon a szocialista időkben rengeteg olyan munkahelyet láttam, ahol nagy lógás folyt, de az semmi ahhoz képest, ami ott volt. Unalmamban egy nap egy negyed órát dolgoztam, és a főnök el volt tőlem ragadtatva, hogy milyen szorgalmas vagyok. Annyira megtetszett neki a szorgalmas munkám, hogy kábé másfél hónap múlva lelkesen közölte, hogy véglegesít. Erre én rettenetesen megrémültem, mert attól tartottam, hogy ha most állami állásba kerülök, akkor nem fognak kiengedni. Úgyhogy abban a pillanatban, amikor ő örömmel közölte, hogy véglegesítettek, azt mondtam, hogy nagyon szépen köszönöm, de nem fogadhatom el, mert folytatom a tanulmányaimat a Technionon. Úgyhogy elvesztettem ezt a kitűnő állást.

November közepe táján találtunk egy panamai zászló alatt hajózó görög hajót, amely Genovát érintve Franciaországba ment. Ők nem törődtek azzal, hogy milyenek az irataink, és vannak-e átutazó vízumaink. Azt mondták, hogyha kifizetjük a jegy árát, akkor fölvesznek. A többi a mi dolgunk. A legolcsóbb fedélközi jegy többbe került, mint egy rendes hajón az első osztály. Pénzünk volt, mert a katonaságnál a zsoldunkat soha nem adták ki teljesen, hanem valahány százalékot visszatartottak, és azt a leszereléskor kaptuk meg egyben.

Senkinek nem szóltunk, mert a barátaink úgy tekintették az ilyesmit, mint itt a szocialista időkben a disszidálást. A megadott napon kimentünk a kikötőbe. A kikötő bejáratánál angol őrség állt. Én mentem elől, én beszéltem vele. Kérdezte, hova megyünk. Mutattam neki a katonakönyvem, hogy leszerelt angol katonák vagyunk, magyar állampolgárok, vége a háborúnak, haza akarunk menni. De hát nincsen sehova vízumotok. Így nem lehet fölszállni a hajóra. Erre megkérdeztem tőle, tud-e franciául. Mondta, hogy nem. Nézd, ide az van írva, hogy *laissez passer*. Ez azt jelenti, hogy *let him go*. Ezzel el kell engedned, aztán hogy hova megyek, vagy beugrom a tengerbe, azzal már nem kell foglalkoznod. Erre elnevette magát, mi pedig fölszálltunk a hajóra. Szörnyű hajó volt. A tisztek görögök voltak, a legénység a világ minden tájáról származó társaság volt, és a tisztek korbáccsal hajszolták a legénységet.

Megérkeztünk Genovába. Velünk volt Sarlós Laci a feleségével, Zsuzsával, Révész András, Balassa Pál a feleségével és egy Grósz Feri nevű fiú, aki nem azt íratta be a *laissez passé*jába, hogy magyar állampolgár, hanem azt, hogy hontalan. Miután kikötöttünk, fölszállt az olasz határőrség vagy vámőrség embere. A barátaim engem küldtek előre, mert én tudtam olaszul. Odaadtam a papírjaimat, mire mondta, hogy magának nincs olasz vízuma. Mondtam, hogy csak egy átutazó vízumra van szükségem. Mivel ismertem az olaszországi viszonyokat, rögtön megkérdeztem, hogy mennyibe kerül. Megmondta az árát. Mondtam, rendben van, ő pedig beleütötte a stemplit a *laissez passé*ba. A többieknek is megcsinálta, de a Grósz Ferinél megmakacsolta magát. Hontalanokat nem engedhetünk be az országba. Másnap reggel indult a hajó tovább, addig kellett

valamit csinálni.

Mi, többiek kiszálltunk, bementünk a rendőrségre, megkérdeztük, hogy mit lehet csinálni. Azt mondták, hogy semmit. Jártuk az utcákat, és embereket szólítottunk meg, elmondtuk a problémánkat, és kérdeztük, hogy tudnának-e segíteni. Ránk esteledett, bementünk egy étterembe vacsorázni, és a pincért is megkérdeztük, tud-e valamit tanácsolni. Erre mondta, hogy van itt egy Burger nevű magyar konzul. Adott egy telefonkönyvet, megtaláltuk Burger úr nevét és címét. Sarlós Lacival ketten elmentünk hozzá. Egy kedves idős zsidó bácsi volt, éppen vacsoráztak. Mondta, hogy ő valóban tiszteletbeli magyar konzul volt régen, de a harmincas évek végén mint zsidótól megvonták a címet. De azért vacsora után, késő este vette a kabátját, és eljött velünk a kikötői rendőrségre, ahol voltak még kapcsolatai és ismerősei. Bement, majd kijött ragyogó arccal, egy papírral. Megvan a barátjuk átutazó vízuma, de azzal a feltétellel, hogy egy héten belül igazolnia kell a magyar állampolgárságát. Most kiszállhat a hajóból, de itt kell maradnia a kikötő melletti szállodában, és naponta jelentkeznie kell a rendőrségen.

Grósz Feri ugyan illegálisan ment ki, de volt egy régen lejárt útlevele. Ezzel elmentünk Rómába, a követségre. Rómában követség ugyan nem volt, de néhány képviselő még működött mint ügyvivő. Gondoltuk, magunknak is intézünk valamit, nehogy később Jugoszlávián keresztül legyen probléma a *laissez passé*val. Életemben ilyen hivatalban nem jártam. Az íróasztal úgy volt elhelyezve, hogy a tisztviselő az ajtónak háttal ült. Mi nem láttuk őt, ő nem látott minket. Mondtuk, hogy a fasiszta Magyarországról menekültünk, öt évet szolgáltunk az angol hadseregben, és most szeretnénk hazamenni. A vállán keresztül elégettük a lejárt útleveleket. Hátra sem fordult, meg sem nézte, kik vagyunk. Rendben van, mondta. Isten tudja, hogy maguk közül valamelyik nem lesz-e egy héten belül a főnököm a külügyminisztériumban. Érvényesítette az útleveleket, és megadta az igazolást is Grósz Ferinek, hogy magyar állampolgár. Visszamentünk Genovába, ahonnan továbbutaztunk Triesztbe. Trieszt akkor még bizonytalan státuszú nemzetközi zóna volt, mert a jugoszlávok is és az olaszok is igényt tartottak rá, és angol fennhatóság alatt állt. Egy angol ezredesnél kellett jelentkezünk a továbbutazás engedélyezésére, aki le akart minket beszélni. Elmondta, hogy a jugoszlávokkal az a megállapodás, hogy csak csoportosan engedik át a határon a hazatelepülőket., tehát meg kell várni, amíg egy húsz-huszonöt fős csoport összeáll. A csoportot ők hivatalosan átadják a jugoszlávoknak a határon.

Átadtak. A határon lévő jugoszláv katonák között volt egy, aki beszélt magyarul. Mondtuk neki, hogy hazatérő antifasiszták vagyunk. El voltunk ragadtatva a sapkájukon lévő vörös csillagtól. Fölszállítottak bennünket egy vonatra. A csomagjainkat külön betették egy tehervagonba. Megérkeztünk Zágrábra, leszálltunk, és abban a pillanatban jugoszláv katonák vettek körül bennünket feltűzött szuronyos puskával, és elindították a csoportot a város felé. Tiltakoztunk, mondván, hogy mi tovább akarunk utazni Magyarországra, és a csomagjainkat le akarjuk venni a vonatról. De senki nem tudott magyarul, és bevittek minket egy szögesdróttal körülvett táborba, ahol belöktek egy rettenetesen túlzásúfolt barakkba. Kiderült, hogy ez egy hazatelepülő tábor, ahol ellenőrzik, hogy ki volt usztasa vagy kollaboráns. Kihallgatást kértünk a tábor parancsnokától. Egy Polák nevű kommunista volt a táborparancsnok, aki jól beszélt németül. Azt mondta, hogy azért hoztak be minket, mert a csomagunk lemaradt, és meg kell várni a csomagunkat. Körülbelül egy hétig voltunk ott szörnyű körülmények között. Együtt férfiak és nők, verekedések, lopások, rettenetes latrina, és olyan kevés enivalót adtak, hogy szinte éhezünk. Egy hét múlva marhavagonba raktak bennünket, kaptunk egy fél kiló kenyeret, egy darab sajtot és egy fegyveres

kísérőt. Két napig tartott az út, és megérkeztünk Szabadkára. Szabadkán leszállítottak, sorba állítottak minket, és bevettek egy táborba. Mondták, hogy másnap reggel mehetünk tovább Magyarországra. Akkor én már az édesanyámmal való levelezésből tudtam, hogy Gizella nagynéném és a lánya túlélte Auschwitzot, és visszamentek Szabadkára. Üzentem nekik egy táborbeli magyar alkalmazottal. Pár órán belül megjelentek egy konflison, és rengeteg ennivalót hoztak. Másnap reggel szuronyos puskás katonák megint kivitték minket a vonathoz, és felraktak egy tehervonat utolsó kocsjába. Röszkénél lekapcsolták a vagonunkat, a mozdony meglökte, és ezzel a lökéssel begördültünk Röszkére. Leszálltunk, bementünk az állomásfőnökhöz, hogy tovább akarunk utazni Budapestre. Rendkívül barátságos volt, de azért megengedte, hogy a váróteremben éjszakázzunk. Másnap Szegedre utaztunk, és ott átszálltunk a Budapestre menő vonatra. 1946. december huszonnegyedikén este megérkeztem a Nyugati pályaudvarra.

A következő probléma az volt, hogy mit csináljak. Eredetileg orvos akartam lenni. Édesanyám mondta, hogyha beiratkozom az orvosi egyetemre, akkor vállalja, hogy eltart. De akkor már huszonhetedik évemben voltam, az egyetem legalább öt év, harminckét évesen lennék kezdő. Az édesanyámtól sem várhatom, hogy ennyi ideig eltartsa. Ráadásul azóta már kialakult egy olyan vágyam, hogy újságíró és író legyek. Ezért úgy döntöttem, hogy beiratkozom a Pázmányon a bölcsészetre. Akkor még úgy ment, hogy bemutattam az érettségi bizonyítványomat, és 1947 januárjában beiratkoztam. Keresztféléves lettem. Lukács Györgytől [*Lukács György (1885–1971) – filozófus, esztéta*] kezdve Szalai Sándorig mindenféle számomra érdekes stúdiumot fölvettem. Közben megpróbáltam valamit dolgozni. A szüleim egyik régi ismerősének volt egy ismerőse az MTI-nél. Mondta, hogy keressem föl az illetőt, hátha ott kaphatok valami állást. A távirati iroda akkor még együtt volt a rádióval. A Bródy Sándor utcában, az utcai fronton, az első és második emeleten volt az MTI, a felső traktus és a hátsó rész volt a rádióé. Be is mentem hozzá, a rádióhallgató osztályon dolgozott. Akkoriban alig jöttek távirati hírek Nyugatról, és ezen az osztályon a munkatársak ültek a rádió előtt, leírták a híreket, és ebből állították össze a napi híryanagyot. Kipróbáltak, és mivel akkor még jól beszéltem angolul, franciául, olaszul és németül, alkalmasnak találtak. Az ismerős ismerőse bemutatott Ortutay Gyulának, a rádió és az MTI elnökének. Nagyon barátságos volt, mondta, hogy fölvennének, de egy akadálya van: koalíciós időket élünk, és pártok szerint lehet felvenni a munkatársakat, hogy meglegyen a megfelelő arány. Mondtam az Ortutaynak, hogy én a kommunista párt tagja vagyok. Erre azt mondta, hogy most szociáldemokratát vehetnek föl, arra van üresedés. Ha átlépek a szociáldemokrata pártba, másnaptól már ott dolgozhatok. Mondtam, hogy nagyon kedves, köszönöm szépen, de én nem véletlenül vagyok a kommunista párt tagja. Nekem ez a meggyőződése, nem tudok kilépni, és belépni egy másik pártba.

Közben írtam egy cikksorozatot a közel-keleti politikai helyzetről. Valaki ajánlotta, hogy menjek el a Partizánszövetség (akkori hivatalos neve: Magyar Partizánok Bajtársi Szövetsége) lapjának, az „Igaz szó”-nak a szerkesztőjéhez, Fazekas Györgyhöz, őt biztosan érdekli egy cikksorozat erről a témáról [*Fazekas György (1914–1984) – újságíró, 1931 és 1942 között különböző miskolci lapok újságírója volt. 1942-ben internálták, majd kivitték a keleti frontra munkaszolgálatosként. Átszökött a Vörös Hadsereghez. 1946-tól az „Igaz Szó” szerkesztője, 1948-tól a „Szabad Nép” újságírója. Mint Nagy Imréhez közelálló személyt, 1955-ben kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából. Az 1956. októberi forradalom idején Nagy Imre mellé állt, ezért 1956 novemberében letartóztatták. 1957-ben 10 évi börtönbüntetésre ítélték, melyből 4 és fél évet letöltött, s 1961-ben amnesztiával*

szabadult. 1963-ban kapott állást áruházi propagandistaként, 1964-től a „Kirakat” című szaklap újságírója, 1968-tól 1974-ig a „Magyar Hírlap” olvasószerkesztője volt. – A szerk.]. Fölvittem hozzá, elolvasta, nagyon tetszett neki, le is közölte. Ez után a rádióból felkértek, hogy adjak egy interjút a közel-keleti politikai helyzetről. Ez persze úgy történt, hogy én írtam a kérdéseket és a válaszokat is, aztán valaki felolvasta a kérdéseket, én pedig elmondtam a válaszokat..

Közben lett volna egy másik állás is. Itt egy kicsit visszamegyek a múltba, hogy érthető legyen a dolog. A Népszínház utcában, ahol a szüleim laktak, a mi emeletünkön lakott egy zsidó család, akikkel bizalmas viszonyban voltunk. Az asszonynak voltak rokonai a Felvidéken, Losoncon. Amikor a Felvidéket visszacsatolták Magyarországhoz [lásd: első bécsi döntés], akkor a losonci unokaöccse, Steiner István, aki nálam egy évvel volt idősebb, feljött Pestre, és ott lakott. Nagyon összebarátkoztunk. Ő volt az első ember életemben, akiről tudtam, hogy kommunista. Csehszlovákiában ugyanis legális volt a kommunista párt. Steiner Pista később munkaszolgálatos lett, átszökött az oroszokhoz, és jelentkezett a csehszlovák légióba [Nyilván a csehszlovák önálló tábori zászlóaljról van szó. Lásd: Svoboda. – A szerk.]. Amikor Magyarországhoz közeledett a front, akkor szükség volt magyarul beszélő emberekre, ezért átvette őt a szovjet hadsereg. Budapestre már mint szovjet hadnagy érkezett. Aztán megalakult a magyar demokratikus hadsereg, és Pista barátomat, akit akkor már Serényi Pistának hívtak, átvették. Amikor 1946-ban hazajöttem, ő már őrnagy volt a Katonapolitikai Osztályon [Honvédelmi Minisztérium, röviden: Katpol. – A szerk.]. Találkoztunk, és azt mondta, hogy ilyen emberekre lenne szükség náluk, régi megbízható kommunistákra, akik több nyelven beszélnek. Nem lenne-e kedvem hozzájuk menni? Mondtam, hogy rendkívül megtisztelő, de én újságíró szeretnék lenni, és már leadtam egy-két cikket is. Mondta, hogy azért fölvisz a főnökéhez, beszéljek vele. Föl is vitt, bemutatott egy Vértés nevű ezredesnek, aki a Pálffynak volt az egyik helyettese [Vértés Imre (1905–1986) – gyógyszerész. 1942-ben a frontra került. 1943-ban átszökött a szovjet csapatokhoz, s a magyar partizánszázad parancsnoka lett. 1951-ben mint ezredes a Hadtörténeti Levéltár parancsnoka. 1953-ban bebörtönözték, 1956-ban rehabilitálták, ezt követően haláláig a szakmájában dolgozott (MÉL) A Magyar Életrajzi Lexikon nem tartalmaz semmilyen információt Vértés Imre 1945–1951 közötti éveiről. – A szerk.]. Vértés egy órán keresztül beszélgetett velem a múltamról, a családomról, a katonaságnál töltött időmről. Akkor még nem ismertem azt a kifejezést, hogy lekáderezés. A végén azt mondta, hogy tökéletesen megfelelnek nekik, tekintsem úgy, hogy föl vagyok véve. De náluk is van bürokrácia, beletelik még néhány hétbe vagy akár hónapba, amíg ez keresztülmegy a parancsnokságon és a pártközponton.

Közben megjelent a cikksorozat az „Igaz Szó”-nál, és lement az interjúm a rádióban. Egy vagy két nappal ez után üzenetet kaptam, hogy Vásárhelyi Miklós, a „Szabad Nép” külpolitikai rovatvezetője kér, menjek föl hozzá. Fölmentem, és mondta, hogy a külpolitikai rovatban szükség lenne olyan emberre, mint amilyen én vagyok. Mondtam neki, hogy a szívemhez ez áll a legközelebb, de már felvettek a Katpolra. Erre azt mondta, hogy nem te fogod eldönteni, nem is én, hogy mi a fontosabb. Majd a Párt eldönti. Rögtön átvitt a párt sajtóosztályára, ami akkor még egy épületben volt a „Szabad Nép”-pel. Ott is beszélgettek velem, és azt mondták, hogy fölterjesztik az ügyet a pártközpontba.

Pár nap múlva telefonált Vásárhelyi, hogy menjek be hozzá. Közölte, hogy megjött a pártközpontból a döntés: a „Szabad Nép” külpolitikai rovatához kerülök. Ez volt 1947 februárjának a végén. Másnap fölmentem Vértés ezredeshez, és elmondtam neki, hogyan döntött a párt. Vértés

tudomásul vette, és kérdezte, nem tudnék-e magam helyett valakit ajánlani, aki ugyanúgy megfelelné, mint én. Sarlós Laci barátomat ajánlottam. Föl is vették. Néhány hónap múlva a feleségét is fölvtették a honvédséghez polgári alkalmazottnak. 1950 elején aztán Lacit is letartóztatták, és a feleségét is letartóztatták. Lacit 1955-ben engedték ki, és később rehabilitálták. A feleségét, akit ítélet nélkül tartottak Kistarcsán, már 1954-ben kiengedték. Itt, Kistarcsán tartották vád és ítélet nélkül a feleségeket, a Szálasi feleségetől kezdve a szociáldemokrata és kommunista vezetők feleségeiig [*A Sarlós család történetét részletesen lásd a Sarlós Lászlónéval készült életútinterjúban. – A szerk.*].

Vásárhelyi egy rendkívül okos ember volt, az egyik legokosabb ember, akivel életemben találkoztam. Kirírt a szerkesztőségből a nagypolgári háttéré révén. Másképp öltözködött, mint a többiek, könnyedebben vette a dolgokat, nagyvonalú volt és vagány. A nagyvonalúságára jellemző, hogy talán két hete lehettem a „Szabad Nép” szerkesztőségében, amikor mondta, hogy nem tud lemenni a külpolitikai rovat tördelésére éjszaka, mert színházba megy, csináljam meg én. Ez kényes feladat volt, mert ott kellett eldönteni, hogy milyen friss hírt kell még betenni, vagy ha kevés a hely, mit kell kihagyni. De azért színház után bejön, megnézi, mit csináltam. Bejött, megnézte, mondta, hogy nagyon jó, fog ez neked menni. Ezt kétszer-háromszor megismételte, és negyedik alkalommal azt mondta, hogy színház után nem ér vissza, majd felhív telefonon, és bediktálom, milyen hírek jöttek, mit csináltam. Felhívott, beolvastam. Rendben van, mondta. Legközelebb megint így alakult, mondta, hogy majd telefonál, de nem telefonált. A híranyag hosszú volt, a nyomdászok sürgettek, hogy valamit húzzak ki. Aznap a hírek között volt egy, hogy lemondott Dean Acheson, a vad antikommunista külügyi államtitkár (aki később négy évig külügyminiszter is volt [*Dean Acheson (1893–1971) – 1949–1953 között volt az Egyesült Államok külügyminisztere. – A szerk.*]). Gondoltam, államtitkárból annyi van, mint égen a csillag, kihúztam ezt a hírt. Másnap dél körül bejön a szobába Vásárhelyi, és mondja: „Gyere ki a folyósóra, majd hallasz valamit.” Odavitt a főszerkesztői szoba ajtaja elé, és hallottam, hogy a Révai üvölt: „Ki az a barom, aki kihagyta, hogy lemondott Dean Acheson? Az összes lap megírta, csak a Szabad Nép nem.” Vásárhelyi nem mondta meg, hogy én voltam, magára vállalta.

A lapnál akkor már ott volt Fehér Klára, aki országos hírű riporter volt. Én már Palesztinában megismertem a nevét, mert 1945 után anyám néha küldött nekem könyveket és újságokat, köztük „Szabad Nép”-et is. A szerkesztőségben megismerkedtünk, megkedveltük egymást. 1947 végén már eldöntöttük, hogy összeházasodunk, és 1948 tavaszán volt az esküvőnk. Akkor kaptunk itt, ebben a házban a második emeleten egy kétszobás, összkomfortos lakást. Klári, akinek riporterként több ideje volt, járkált, és keresett üres lakást. Még nem voltak államosítva a bérházak, viszont még egy háborúból megmaradt rendelet értelmében csak az előjáróság jelölhette ki a bérlőket. Tehát az előjáróság utalta be a lakót, aki a házbért a háziúrnak fizette. Megtaláltuk ezt a lakást, amiben addig Klári egy ismerőse lakott, aki nagyobb lakásba költözött, mert a férje államtitkár lett. Bementünk a hetedik kerületi előjáróságra, mert akkor még így hívták a tanácsot, és kiutalták a lakást. Abban, hogy ez ilyen könnyen ment, talán volt szerepe annak, hogy mind a ketten a „Szabad Nép”-nél voltunk.

Kaptunk ötezer forint bankkölcst a Dunavölgyi Banktól. Az volt a kommunista párt bankja. Még kérdezték is, hogyan fogjuk visszafizetni ezt a hatalmas összeget. Mennyi a fizetésünk? Nekem ezeregyszáz, Klárinak ezerhétszáz forint fizetése volt, ami akkoriban nagy fizetésnek számított. A bankkölcsből vettünk egy úgynevezett kombinált szobabútort, amit elosztottunk a két szobában

[A lakberendezés nagyjából az 1970-es évekkel kezdődő időszakában egyre elterjedtebbé váló tömeg lakberendezési cikkek, a szekréneysornak volt az elődje az ún. kombináltbútor-típus. Egyik darabja volt a „kombinált szekrény”, amely egyetlen darabban kívánt több funkciót is kielégíteni: volt akasztós része (esetleg külön kétajtós szekrény formájában, amely azonban szervesen hozzá tartozott a „másik egységhez”) és polcos tárolórésze (ruhás szekrény funkció), lehajtható ajtóval ellátott része ünnepi porcelán tárolására (kredenc funkció), elhúzható üveglappal felszerelt része nippel és egyéb csecsebecsék „kiállítására” (vitrin funkció), nyitott polcos része könyvek (könyvszekrény funkció), kisebb egysége italneműk tárolására (bárszekrény funkció). Ezt a bútortípust a kislakás-építkezés tömegessé válásával, az 1920-as évektől kezdték gyártani. – A szerk.]. A családtól rám maradt egy nagy tálaló, abból csináltattam egy íróasztalt. Konyhabútort a Teleki téren vettünk, és még maradt pénzünk egy használt rádiógramofonra.

1949. május végétől kéthetes szabadságunkat a galyatetői nagyszállóban töltöttük, és ott ért minket a hír, hogy Rajkot letartóztatták [lásd: Rajk László; Rajk-per]. Galyatetőn főleg pártkáderek üdültek, és óriási riadalom támadt a körökben. Nem véletlenül. Volt egy csoportképünk, amit az üdülés alatt csináltak, és később, amikor Kláriver nézegettük, megállapítottuk, hogy több mint a felét felakasztották. Mi mint hithű, sőt hívő kommunisták meg voltunk győződve arról, hogy ilyen nem lehet kitalálni, ebben biztos van valami igazság. Nem tudtunk elképzelni ekkora hazugságot.

Amikor hazajöttünk Galyatetőről, este bementünk egy presszóba, ott volt a Pálóczi-Horváth György, odajött, átölelt, jaj, de örülök, hogy látlak, mert azt hallottam, hogy letartóztattak. Én is örülök, mondtam, mert én meg azt hallottam, hogy téged is letartóztattak. Őt aztán egypár nap múlva tényleg letartóztatták. Galyatető után rendszeresen bementem dolgozni a „Szabad Nép”-hez, és senki egy szót sem szólt. Két hét múlva a szerkesztőségi titkárnő, Vigyázó Piroska szólt, hogy ne is menjek a szobámba, hanem rögtön menjek be a pártközpontba, és keressem meg XY elvtársnőt, a nevére már nem emlékszem, mert hívatott. Bementem. Az elvtársnő egy nagyon merev, barátságatlan nő volt. Semmi okot nem mondott, csak annyit, hogy az elvtársak úgy döntöttek, hogy az elvtárs ezentúl nem a „Szabad Nép”-nél fog dolgozni, hanem a most alakult Könyvhivatalban, aminek Vértes György elvtárs az igazgatója [1948-ban államosították a nagy könyvkiadókat, s ezekből öt nagy állami kiadó alakult (Athenaeum, Révai, Franklin, Hungária, Új Magyar Könyvkiadó N. V.). Tevékenységük összehangolására alakult meg 1948-ban az Országos Könyvhivatal, amely egyben a cenzúra székhelye volt: a kéziratot be kellett nyújtani a hivatalnak, csak úgy jelenhetett meg, ha minden lapon ott volt az engedélyező pecsét. 1949-ben alakult meg a Népművelési Minisztérium (élén Révai József állt), az Országos Könyvhivatal is a minisztérium keretei között működött, illetve később beleolvadt. Határ Győző ekként írt róla: „Mi is volt hát az a »rosszemlékű« rettegett, elátkozott Könyvhivatal? A pártállam könyvégető szerve – persze, mutatis mutandis nem máglyára hajigálták az osztály/rendszer/szovjetellenesség bűnében elmarasztalt könyveket, hanem zúzdába küldték. Helyesebben a »bűnösség« csökkenő arányában kategóriákat állítottak fel: 1. zúzdába vele, de azonnal; 2. raktáron tartandó, zúzdai továbbításra; 3. titkos, zárt gyűjteményben, lakat alatt tartandó, melynek kulcsa Rákosi Pajtás lajbizsebében vagy a kultúrhiénák páncélszekrényében van – Révaitól lefele; 4. titkos, zárt gyűjtemény a sorsa, melynek hollétéről csak az tudhat, aki oda engedélyezheti a marxizmusra felesketett tudományos kutató behatolását; 5. zárt, de nem titkos gyűjteményben porosodik, melyről párttitkári engedéllyel a bűvárkodó lefújhatja a port – ám használat után vissza kell raknia... 9. a könyvraktár hátsó pincéjében, vizenyőszivárgás fölött tárolható, de egyelőre nem forgalmazható – – – és így tovább”

(Határ Győző: *Életút II.*, www.irodalmiakademia.hu/.../muvek/html/HATAR/). – A szerk.]. Menjek el Vértés György elvtársához, és tőle megkapom a beosztásomat. Felületesen ismertem Vértést, elmentem hozzá, és mondtam neki, hogy a pártközpontból XY elvtársnő küldött azzal, hogy mátol itt fogok dolgozni [Vértés György (1902–1976) – író, szerkesztő, könyvtáros. 1936–37-ben szerkesztette a „Gondolat” c. folyóiratot, a KMP legális orgánumát. A lap jelentős szerepet játszott a Márciusi Front létrejöttében. 1937-ben háromévi fegyházbüntetésre ítélték. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 után a SZOT sajtóosztályát vezette, 1949-től az Országos Könyvhivatal elnöke, 1952-től 1971-ig az Országgyűlési Könyvtár igazgatója volt. – A szerk.]. Rám nézett, azt mondta, hogy már találkoztunk a „Szabad Nép”-nél, nincs nekem ellened semmi kifogásom, de nincs rád semmi szükségem. Bementem a szerkesztőségbe, Vásárhelyi nem volt benn, talán éppen Párizsban vagy New Yorkban volt az ENSZ-nél, tudósítani. Először Betlen Oszkárhoz mentem be, mert őt ismertem a legjobban [Betlen Oszkár (1909–1969) – újságíró, történész, 1951–1954 között volt a „Szabad Nép” főszerkesztője, az MDP Központi Vezetőségének póttagja volt (1951–56). 1957-től haláláig az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa volt. – A szerk.], ő volt Klári főnöke, és nagyon szerette Klári riportjait. Párszor volt is nálunk látogatóban. Egyszer elkapott, hogy én mint régi kommunista vigyázzak Klárirra, mert kispolgári családból származik, és esetleg elcsúszik ideológiailag abba az irányba [Ezeket a jó tanácsokat akkoriban, a negyvenes évek végének egyre komorabbá váló légkörében célszerű volt megfogadni. A „kispolgári” a leküzdendő régi világ, gondolkodásmód egyik szinonimája volt, és veszélyes lehetőségeket rejtett a megbélyegzés, alkalmasint a kommunista oldalról jövő politikai antiszemitizmussal is párosulva. Standeisky Éva idézi Rákosi szavait: „Rákosi Mátyás »nyomatékosan aláhúzta – írja a Népművelési Minisztériumot szervező Losonczy Géza a betegeskedő miniszternek, Révai Józsefnek 1949 júliusában –, hogy óvakodjunk az ’ügyes kispolgári zsidó intellektuelektől’. Ezekkel – mondotta [: ti. Rákosi :] – legalább ugyanannyi bajunk lehet, mint azokkal az értelmes munkásokkal, akiket be fogunk hozni – azzal a különbséggel, hogy míg a munkáskádereknél néhány évi keserves-verejtékes munka az esetek többségében meg fogja hozni a maga gyümölcsseit, addig az előbbi kategóriánál soha nem tudhatjuk, hogy mikor válnak belőlük kémek, és mikor teszik tönkre erőfeszítéseinket éppen a pártvonal végrehajtása ürügyén«” (Standeisky Éva: *A kommunista polgárellenesség, in Budapesti Negyed, 8, 1995/2. szám*). – A szerk.]. Betlen azt mondta, hogy ha a pártközpont ezt mondta, akkor ez van, majd megmondják hova fogsz kerülni. Betlen Oszkár akkor csak főmunkatárs volt, 1956 után lett főszerkesztő, de valahogy lehetett tudni, hogy ő sokkal több, hogy fontos személy a pártban. Egyébként a háború előtt Csehszlovákiában volt egy kommunista lap szerkesztője, mint kommunistát vitték el a németek, és négy évig volt Auschwitzban [Betlen 1939 és 1945 között megjárta Dachaut, Buchenwaldot és az auschwitzi koncentrációs tábort. – A szerk.]. Ott egy kicsit deformálódhatott a lelke. Akkor bementem Horváth Mártonhoz, és ő volt az egyetlen, aki emberi hangon beszélt velem [Horváth Márton (1906–1987) – politikus, szerkesztő. 1935-ben a „Vasas” c. szakszervezeti ellenzéki lap szerkesztéséért 12 évi börtönre ítélték, 5 évet le is töltött. 1941 végétől az illegális „Szabad Nép” munkatársa és egyik szerkesztője. 1942 tavaszán másokkal együtt ismét letartóztatták, és 12 évi börtönbüntetésre ítélték, 1944 márciusában büntetését megszakították. 1945–1950 között a „Szabad Nép” felelős szerkesztője, 1945–1956 között tagja az MKP, majd MDP Központi Vezetőségének, időnként (pót)tagja a párt Politikai Bizottságának, 1950–54-ben a „Szabad Nép” szerkesztőbizottsági tagja és az MDP KV agitprop osztályának vezetője, 1954-től 1956 októberéig ismét a „Szabad Nép” felelős szerkesztője. 1956-ban minden politikai tisztsége megszűnt. – A szerk.]. Azt mondta, nézd, meg kell érteni, hogy most, amikor Rajk elvtársról is

kiderült, hogy az imperialisták ügynöke, az éberség fokozott szerepet kapott a pártban. Ez rád biztosan nem vonatkozik, én meg vagyok győződve róla, hogy te teljesen tiszta vagy. Ne félj, ezek a dolgok idővel elcsitulnak.

Anyagilag elég nehéz helyzetbe kerültünk, mert Klárinak a szíve miatt azt javasolta az orvos, hogy hagyja abba a riporterkedést, és 1947 nyarán kilépett a „Szabad Nép”-től. Akkor kezdte írni az első ifjúsági regényét. Nekem se volt fizetésem. Átmenetileg a VIT sajtóosztályán kaptam munkát, amit Kende István vezetett [*Világifjúsági Találkozó (VIT) – Az 1945-ben alakult Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ), a világ kommunista és munkáspártjai ifjúsági szervezeteinek nemzetközi szövetsége által szervezett fesztiválsorozat. Az elsőt 1947-ben rendezték Prágában, a másodikat 1949-ben Budapesten. A politikai cél az volt, hogy az egyre erősebb hidegháborús légkörben a Szovjetunió növelhesse és demonstrálhassa befolyását az ifjúság körében. Eleinte kétévente szervezték, 1959-től háromévente, 1968-tól ötévente szervezik. Mai neve: Világifjúsági és Diáktalálkozó. – A szerk.*]. A naponta több nyelven megjelenő bulletin francia, angol és német változatát kellett szerkesztenem. A sajtóosztályon ideiglenesen dolgoztak az újságírók, akik elsején bementek a munkahelyükre, és felvették a fizetésüket. Nekem meg nem volt sehonnan fizetésem. Bementem a főnökhöz, mondtam, hogy nagyon kínos helyzetben vagyok, lakbért kell fizetnem, enni is kell valamit, a feleségem sincs már a „Szabad Nép”-nél. Akkor kiutalt nekem a VIT sajtóosztályának a keretéből ötszáz forintot. A következő hónap végén ez megisméltódott. A VIT-nek már vége volt ugyan, de akkor kezdődött Pesten a DIVSZ-nek, a Demokratikus Ifjúsági Világszervezetnek a kongresszusa, és ott is kellett valami bulletint szerkeszteni. Amikor ennek is vége volt, megint behívtak a pártközpontba, és a kellemetlen elvtársnő közölte, hogy most indul a „Nők Lapja” című képes hetilap, annak leszek a főmunkatársa. Körülbelül hat hétig voltam a lapnál, amikor megint behívtak a pártközpontba, és közölték velem, hogy az elvtársak úgy gondolják, nem jó, hogy én külpolitikusként a „Nők Lapja”-nál vagyok, ezért az MTI-nél leszek külpolitikai turnusvezető. Ezt csináltam körülbelül két hétig, amikor behívott az MTI párttitkára. Ne haragudjak, nem nézték meg jól az önéletrajzomat, és hát én is tudom, hogy mi van a múltamban. Ez nem személyemre szóló gyanakvás, de az elvtársak úgy gondolják, mégsem helyes, hogy ilyen helyen dolgozzak. Menjek be X elvtárshoz vagy elvtársnőhöz a pártközpontba, ő majd megmondja, hol fogok dolgozni. Megmondta: a „Friss Újság” [1947–1951 között megjelent napilap. – A szerk.] külpolitikai rovatvezetője lettem. Már harmadik hete voltam a „Friss Újság”-nál, amikor 1949 decemberében behívtak a Révai-féle Népművelési Minisztérium újonnan alakult Filmfőosztályának a vezetőjéhez, Kende Istvánhoz. Kende közölte velem, hogy a MOKÉP-nél a múlt héten sajnos az egész vezetőséget le kellett tartóztatni, mert kiderült róluk, hogy kémek és imperialista ügynökök [*A magyar filmipar és filmforgalmazás államosításakor (1948) létrehozták (a) a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalatot (többször is átszervezték, 1959-ben létrehozták a Hunnia Filmstúdiót és a Budapest Filmstúdiót, majd a kettőt összeolvasztották „Magyar Filmgyártó Vállalat /MAFILM/ néven) és (b) a Mozgóképzemzeti Nemzeti Vállalatot (MOKÉP; a Népművelési Minisztérium alá tartozott). A MOKÉP lett – és volt 1989-ig – az egyetlen központi filmkölcsönző és -forgalmazó vállalat, de mozija nem volt. – A szerk.*].

Ez azért már nekem is sok volt. Kezdetben Kláriveral olyan hülyén jóhiszemű hívők voltunk, hogy nem tudtuk elképzelni, hogy minden hazugság. Hiszen annak idején olyan könyveket olvastam angolul, mint a canterburyi érseki helynöknek, Hewlett Johnsonnak a könyve a Szovjetunióról vagy Rooseveltt elnök régi barátjának és bizalmasának, Daviesnek a „Moszkvai jelentés”-e. Ezért aztán

sokáig nem tudtunk, és nem akartunk kilépni abból a hitből, amire az életünket tettük. Mindig magyarázatokat kerestünk, és egy ideig találtunk is. Amikor például Sarlós Laci barátomat 1950 januárjában letartóztatták, és a felesége is eltűnt, abban biztos voltam, hogy nem lehet angol kém. De olyan helyen dolgozott, ahol a pártba is befurakodott ellenséges elemek, a lebukott közvetlen főnökei őt is felhasználhatták valamire, nemcsak akaratán, de tudtán kívül is. Visszaélhettek a bizalmával, éppen a jóhiszeműsége miatt válhatott az eszközüké. Vagyis szubjektíve ártatlan ugyan, és bizonyára ártatlan a felesége is, de ténylegesen, tehát objektíve mégis bűnössé vált. Más magyarázat egyszerűen nem lehetséges! Ezt próbáltuk elhíttetni magunkkal, de ez már nagyon nyögvenyelősen ment. Teljesen meg voltunk zavarodva. Akkortól kezdve állandóan vártam, hogy mikor jönnek értem. És akkor mindent tisztázok, hiszen én tudom, hogy semmi bűnt nem követtem el, tiszta a lelkiismeretem, és akkor azt fogják mondani: köszönjük, elvtárs, minden rendben van, menjen haza, végezze továbbra is becsületesen a munkáját. Tulajdonképpen jó lenne minél hamarább túlesni ezen.

Ehhez még hozzátartozik az is, hogy Klárinak két lánytestvére volt. Márta nevű húga, aki kitűnő matematikus volt, de a numerus clausus miatt csak a háború után, estin tudta elvégezni az egyetemet, a Rákosi titkárságán dolgozott. Mi szinte vallásosan hittünk a párt igazában, de a mi hitünk semmi nem volt Márta hitéhez képest. Ő élete végéig nem hitte el, hogy itt bűnöket követtek el. Személy szerint is rajongott a Rákosiért, aki a közvetlen beosztottjaival egy *charmeur* volt. Aztán Mártát a Rajk-per idején kirúgták az állásából és a pártból is. Ugyanis a kihallgatásán Szalai Andrásról kérdezték, hogy ez vagy az a dolog mikor volt [*Szalai András (1917-1949) - vasesztergályos, kommunista politikus. Tagja volt a két háború közötti illegális kommunista mozgalomnak, tevékenységéért 1933-ban börtönbüntetésre is ítélték. Kiszabadulása után Budapesten a Vörös Segély munkatársaként dolgozott. 1942-ben ismét letartóztatták, és kétévi fegyházbüntetésre ítélték, majd munkatáborba vitték. 1944-ben szabadon engedték, ekkor a „Szabad Nép” szerkesztőségének munkatársa lett. 1945-től kerületi pártvezető, majd a pártiskola elvégzése után a Központi Vezetőség káderosztályának helyettes vezetője lett. 1949-ben letartóztatták, koncepció per végén halálra ítélték, majd kivégezték. – A szerk.*]. És azt válaszolta, hogy ez akkor volt, amikor be akartam menni Rákosi elvtárshoz, de nem tudtam, mert Rajk elvtárs volt bent nála. Erre a kihallgatója megkérdezte, honnan tudja maga, hogy ki volt bent a Rákosinál. „Megkérdeztem a titkárnőjétől, Fehér Mártától, és ő mondta, hogy most ne menjek be, mert éppen bent van nála Rajk elvtárs.” Erre Mártát azon a címen, hogy fecsegett, azonnali hatállyal kirúgták az állásából, és kizárták a pártból. Mellékesen Szalai a Központi Bizottság tagja volt, ő volt a pártközponton belüli pártszervezet titkára, tehát a lehető legtermészetesebb dolog volt, hogy a titkárnő megmondja neki, miért nem mehet be Rákosihoz. Márta férje éppen pártiskolán volt, és küldött a már állapotos feleségének egy táviratot, hogy „Ha a pártnak nem kellesz, nekem se kellesz. Menj haza”. Márta még ezek után is, haláláig meg volt győződve, hogy minden igaz volt, hiszen lám, ő csak fecsegett, ezért csak kirúgták, de nem csukták börtönbe. Megérdemelte, hogy kizárták, mert nem lett volna szabad fecsegnie.

Bennünk ilyen fanatikus hit nem munkált, de mi is sokáig próbáltuk magyarázni a dolgokat. 1952-ben azonban már egyre rosszabbul éreztük magunkat, és éreztük, hogy itt valami nem stimmel. De még mindig próbáltunk hinni abban, hogy talán lehet ezt jobban is csinálni. Voltak hibák, de nem biztos, hogy minden hazugság. Akkor 1953-ban jött a cionista perek korszaka, egyre jobban féltem, mert annyit sejtettem, hogy ha ezeket a szálakat bogozzák, akkor óhatatlanul én is látókörbé

kerülök, mint aki Palesztinából jött haza [Az 1953-as letartóztatási hullám a szovjetunióbeli, zsidók elleni koncepciók perek magyar megfelelőjének előkészítését szolgálta, nem a cionizmussal függött össze. Lásd: cionizmus 1945 után Magyarországon. – A szerk.]. Jóval később tudtam meg, hogy abban az időben már rólam is elkezdtek érdeklődni a Lapkiadó [Vállalat] igazgatójánál meg a MÚOSZ-ban [Magyar Újságírók Országos Szövetsége]. Ha Sztálin akkor nem hal meg, ezt már nem úsztam volna meg. Aztán jött a Nagy Imre-kormány, akkor abban kezdtünk hinni, hogy a szocializmus eszméje mégiscsak nagyszerű, és talán lehet – ahogy később a csehek nevezték – emberarcú szocializmust csinálni. Ebben hittünk és reménykedtünk. Aztán 1954-ben a „Szabad Nép”-ben láttam egy három- vagy négysoros kis hírt, ami úgy szólt, hogy Noel Fieldet a bíróság bűncselekmény hiányában szabadlábra helyezte [Noel Haviland Field 1904-ben született Londonban, Svájcban nőtt fel, de amerikai állampolgár volt. 1921-ben tért vissza az USA-ba, a Harvardon végezte tanulmányait, majd a külügyminisztériumba került. Itt szervezte be egy német emigráns házaspár szovjet hírszerzőnek. 1936-ban Genfben költözött, és a Népszövetségnél dolgozott, majd egy unitárius segélyszervezet képviselőjeként támogatott különböző antifasiszta emigránscsoportokat. Közben 1938-as moszkvai látogatása során titokban felvették a kommunista pártba, s a Kominternnél tartották nyilván mint párttagot. Rajk Lászlóhoz soha semmi köze nem volt, nem találkoztak egymással, nem is hallottak egymásról. Fieldet 1949 májusában tartóztatta le az ÁVH (lényegében elrabolta Prágában), és azzal gyanúsította, hogy az amerikai titkosszolgálat beszerzett ügynöke. Lényegében Szőnyi Tibor ellen konstruáltak hamis vádat Field felhasználásával, fizikai és lelki megtörésével. Bíróság elé nem állították, 1954 novemberében szabadult (Részletesen a Field-ügyről lásd: Varga László: A Rajk-per hátterében. Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field, www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/szovegek_evk2000/varga.htm). – A szerk.]. Felordítottam, Klári megijedt, hogy valami bajom van. Hazugság volt minden, ordítottam. Ez a kis hír világosított föl: ha Noel Fieldet fölmentik, akkor minden hazugság volt. Ugyanis én nagyon alaposan ismertem a Rajk-perrel kiadott „Kék könyv”-et [Rajk László és társai a népbíróság előtt, Budapest, 1949], mert – ez is a kor furcsa ellentmondásai közé tartozik – miután kirúgtak a „Szabad Nép”-től mint megbízhatatlan kémgyanúsát, kijelöltek az angol kiadás nyelvi kontrollszerkesztőjének. Az angol nyelvű „Kék könyv” címe: „László Rajk and his Accomplices Before the People's Court”. A belső címlapon alul: Budapest, 1949. A következő oldalon az impresszum: RESPONSIBLE EDITOR AND DIRECTOR OF THE PRINTING PRESS: FERENC KOLTAI. BUDAPEST PRINTING PRESS. Egyéb impresszum a könyvben nincs. Ugyanezzel a szöveggel jelent meg magyarul, németül és azt hiszem, szerbül és oroszul is. A német változat címe: „László Rajk und Komplizen vor dem Volksgericht” (évszám nincs a belső címlapon, úgy látszik, a kapkodós munka következtében lemaradt) impresszuma: Verantwortlich für den Verlag und Leiter der Buchdruckerei: Gyula Janka. 1357. Buchdruckerei Stephaneum, Budapest. Emlékezetem szerint a könyv szerkesztése a minisztertanács elnökségében (a Parlament épületében) történt, de valamiképpen belefolyt a munkába vagy ellenőrzésébe a sok nyelven kitűnően beszélő Boldizsár Iván, akkori külügyi államtitkár is. Az egész munkálát főnöke Losonczy Géza, aki akkor, úgy emlékszem, miniszterelnökségi államtitkár volt [1948. decembertől volt miniszterelnökségi államtitkár, ekkor, 1949 őszén már a Révai József vezette Népművelési Minisztérium politikai államtitkára volt /1951-ig/. – A szerk.]. (Azt hiszem, néhány hónappal később, talán 1950 elején, lett a kevésbé fontos Szépirodalmi, vagy akkor talán még az államosított Révai néven működő könyvkiadó vezérigazgatója, röviddel megelőzve a letartóztatását [1951-ben tartóztatták le, és koncepciók perben 15 év börtönbüntetésre ítélték. – A szerk.].) Még egy apróság: Rákosi megparancsolta, az idegen nyelvű kötetek legyenek készen az ítélethirdetés utáni nap reggelére,

hogy az elutazó külföldi tudósítók kézhez kaphassák. A nyomdászok (ezek szerint nem egy nyomda nyomdásza) azt mondták, akárhogy sietnek is, ez lehetetlen. Rákosi Vásárhelyi Miklóst küldte a nyomdászokhoz azzal az üzenettel: "Nem fontos, hogy siessenek, a börtönben lesz majd bőven idejük, hogy befejezzék a munkát." A könyvek az ítélethirdetés utáni reggelre elkészültek.

Szóval, a „Kék könyv”-ből az derült ki, hogy Noel Field volt a kulcsfigura, minden szál az ő kezében futott össze. Ha Noel Field ártatlan, akkor az utolsó szóig minden hazugság volt. Ettől a pillanattól kezdve nem hittünk, de még mindig reménykedtünk a Nagy Imre-féle „emberarcú szocializmusban”. Ez a reményünk 1956. november negyedikéig tartott. Láttuk, hogy a népek önrendelkezésének sokat hangoztatott jelszava is hazugság. Akkor elhatároztuk, hogy ebben többé nem veszünk részt.

Visszatérve a MOKÉP-hoz, ahol az egész vezetőséget letartóztatták. Kende közölte, hogy én leszek a propaganda főosztály vezetője [*Kende István (1917–1988) – történész, egyetemi tanár, 1946–49-ben az MKP agitációs-propaganda osztályának munkatársa volt. 1949–56-ban a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője, 1957–60-ban rovatvezető a „Népszabadság”-nál, 1960–1963 között a Külügyminisztériumban dolgozott, 1963-tól 1977-ig pedig a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Tagja volt a Béke Világtanácsnak. Kutatóként a harmadik világ történetével, később a II. világháború utáni nemzetközi erőviszonyok alakulásával foglalkozott. Számos könyve jelent meg. – A szerk.]. Mondtam neki, hogy én nem értek a filmszakmához. „Moziba szoktál járni?” – kérdezte. Mondom, néha. Az elég, mondta. Körülbelül abban az időben, amikor a MOKÉP-hez kerültem, fejeztem be az első regényemet, és leadtam az államosított Athenaeum kiadónak, aminek Haraszi Sándor volt az igazgatója [*Haraszi Sándor (1897–1982) – publicista, kritikus, politikus. 1919-ben a KMP utasítására Bécsbe, innen 1921-ben Jugoszláviába emigrált, újságíró volt. 1929-ben hazatért, és bekapcsolódott az illegális KMP tevékenységébe. 1930-tól az erdélyi „Korunk” pesti szerkesztője. 1945–48 között a „Szabadság” c. napilap szerkesztője, majd az MDP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője, 1949-től az Athenaeum Könyvkiadó igazgatója. 1950-ben koholt vádakkal letartóztatták és halálra, majd 4 évi siralomház után életfogytiglani börtönre ítélték. 1954-ben rehabilitálták. 1956. október végén a „Népszabadság” főszerkesztője és a párt Intéző Bizottságának tagja. November 4-én Nagy Imre csoportjával a jugoszláv követségre menekült, majd Romániába internálták, 1958-ban Budapesten hatévi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiát kapott, s 1980-ig az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségében dolgozott. – A szerk.]. A könyvem Erdős Péter szerkesztette. Mellesleg később Harasztit is lecsukták, Erdős Pétert is lecsukták [*Erdős Péter (1925–1990) – jogász, menedzser. Zsidó származása miatt 1944-ben Borba, onnan a buchenwaldi koncentrációs táborba deportálták. A háború után egy évet Svájcban, szanatóriumban töltött. Hazatérése után a „Szabadság” és a „Szabad Nép” munkatársa, majd 1949-től a „Magyar Nap” szerkesztője. Később az Athenaeum Kiadóban lektor, illetve párttitkár. 1950-ben kémkedés vádjával letartóztatták, három évet töltött Kistarcsán magánzárában. 1953-ban csatlakozott a reformokat támogató pártellenzékhez. 1956 februárjában ismét letartóztatták, Rákosi-ellenes izgatásért első fokon másfél év börtönbüntetésre ítélték, másodfokon azonban felfüggesztették büntetésének végrehajtását. 1956. október 22-én a Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott gyűlésen provokáció veszélyére hivatkozva a jelenlévőket megpróbálta lebeszélni a tüntetésről, 23-án a rádió épületében tartózkodott, ahol sikertelen kísérletet tett az utcai tüntetők lecsillapítására. November 4-én a jugoszláv katonai attasé lakásán kapott menedéket, ahol november 18-ig tartózkodott. 1957 januárjában országos körözést adtak ki ellene,***

ekkor önként feladta magát. A Legfelsőbb Bíróság 1958 augusztusában egy év hat hónap börtönbüntetésre ítélte. 1968-tól a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat jogtanácsosa, sajtóosztály-vezetője, a PR Menedzser Iroda igazgatója volt, a Hungaroton munkatársa, a legismertebb könnyűzenei menedzser volt (1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=594). – A szerk.]. A MOKÉP-nél az én főosztályom csinálta az összes filmmel kapcsolatos propagandakiadványt, tartotta a kapcsolatot a sajtóval, én hagytam jóvá a plakátokat. Később át kellett vennem az úgynevezett Filmfőosztály vezetését is. Ez döntötte el, hogy melyik filmet melyik moziban tűzik műsorra. Hivatalból tagja voltam a filmátvételi bizottságnak. A minisztériumban volt egy házi vetítő, ahol levetítették a külföldről küldött filmeket, köztük egy csomó nyugati filmet is, és a filmátvételi bizottság döntötte el, hogy át vesszük-e a filmet vagy nem. Egyszer például láttunk egy remek francia filmvígjátékot, dőltünk a röhögéstől, Révai a könnyeit törölgette. A vetítés után, valaki megkérdezte, ugye, milyen nagyszerű volt, Révai elvtárs, akkor ezt át vesszük? Mire Révai azt mondta: Természetesen nem.

Feladataim közé tartozott a heti filmhíradók ellenőrzése is. Minden délelőtt végig kellett nézmem a házi vetítőben két munkatársam és olykor-olykor a vállalati párttitkár és az új vezérigazgató társaságában a híradót [A televízió előtti világban a moziban a film előtt ún. filmhíradót vetítettek, amely az adott hét különféle eseményeit tartalmazta. Friss híradót természetesen csak a bemutató mozik vetítettek, az utánjátszó mozikban csak másodlagos frissességű híradóban részesült a nagyérdemű. – A szerk.], és kivágnam belőle azokat a részeket, amelyekben, még ha csak valamilyen ünnepség elnökségében ülve vagy ismeretlen emberek, utcai járókelők között is, de látható volt olyan személy, akit az előző nap óta letartóztattak. A mind gyakoribb lebukásokról az újságok többnyire nem is írtak, vagy csak jóval később számoltak be, ám nekünk mégis tudnunk kellett, kik azok, akiket a közönség a moziban már nem láthat, akik már nem létező személyek. Rejtélyes pletykák, suttogások, kiszivárogtatások révén, de valahogyan mégis eljutottak hozzánk ezek az információk. És tévedni nem volt szabad!

Voltak életveszélyes pillanataim is. 1950 őszén mutatták be a „Sztálingrádi csata” című szovjet filmet [Az 1949-ben bemutatott filmet Vlagyimir Petrov rendezte. – A szerk.], és a Fővárosi Főügyészség fasiszta propaganda miatt vádat emelt ellenem. Konkrétan amiatt, hogy fasiszta jelvényeket terjesztek. Ugyanis mindenütt a városban megjelent a film plakátja, amit – ha jól emlékszem – Reich Károly [(1922–1988) – grafikusművész] csinált. A plakát egy feldúlt csatateret ábrázolt, középen volt egy útjelző tábla, aminek egyik nyílára Sztálingrád volt írva, és abban az irányban távolról látszott egy romos és égő város, a másikra nyílra, hogy Berlin, és a pózna tetején egy szétlőtt német rohamsisak, amin egy horogkereszt látható – ezt minősítette az ügyészség fasiszta jelkép nyomtatásban való terjesztésének. A plakáton alul mint felelős kiadó, az én nevem volt. Ha az ügy bíróság elé kerül, és ott kiderül, hogy ez a Nemes László volt angol katona, akinek már a barátját is letartóztatták, akkor semmi nem ment meg a lecsukástól. Az volt a szerencsém, mint később megtudtam, hogy minden kultúrával kapcsolatos ügyet fölterjesztettek Révaihoz, és ez az ügy is az asztalára került. Na most Révairól sok mindent lehet mondani, de azt nem, hogy hülye lett volna. Amikor elolvasta, egy vastag ceruzával áthúzta az egészet, és ráírta: „Ez egy marhaság”. És ha Révai elvtárs valamire azt írta, hogy ez egy marhaság, akkor az ügyészség ejtette az ügyet.

A MOKÉP-nél majdnem egy évig, 1950 végéig maradtam. Akkor behívtak a minisztériumba, és közölték, hogy az induló „Irodalmi Ujság”-hoz kerülök főmunkatársnak. Főszerkesztő Illés Béla lesz, a helyettese Molnár Miklós. Egyszer megkérdeztem tőle: „Mondd, Béla bácsi, hogy jutott eszedbe,

hogy engem az Irodalmi Ujsághoz kérjél?” Azt válaszolta, hogy Horváth Márton mondta neki, ha akar egy jó munkatársat, akkor vegyen oda. Az „Irodalmi Újság”-nál pár hónap múlva olvasószerkesztő is lettem. Ezt csináltam évekig, és 1956 tavaszán alkotószabadságot kértem, mert akkor kezdtem írni az „Eltűnt Európa” című regényemet. Így a forradalom előtti hónapokban már nem jártam be a szerkesztőségbe. Aztán a forradalom után megszűnt az „Irodalmi Ujság” [Az „Irodalmi Ujság” a Magyar Írók Szövetségének irodalmi és művelődéspolitikai hetilapja volt, 1950–56 között Magyarországon (főszerkesztő: Illés Béla), 1957–1962 között Faludy György szerkesztésében Londonban, majd 1989-ig Párizsban jelent meg, Méray Tibor szerkesztésében. – A szerk.].

1956 után nagy nyomás nehezedett ránk, hogy lépjünk be az MSZMP-be, főleg Klárira, aki nagyon ismert ember volt. Mi azt mondtuk, hogy nem, nekünk ebből elégünk volt. Persze nem durván utasítottuk el, csak olyanokat mondtunk, hogy elhatároztuk, hogy mi csak írók akarunk lenni. Nekem följánlották, hogy a „Népszabadság” külpolitikai rovatvezetője lehetek, de visszautasítottam. 1957. február elején éppen az „Eltűnt Európa” című regényem befejezésén dolgoztam Visegrádon, amikor Klárit behívták a Gyorskocsi utcába [„A forradalom előtt a Gyorskocsi utcában (Fő utcában) működött az államvédelem vizsgálati osztálya, ugyanitt volt az ávó börtöne, és itt működött a kiemelt ügyekben eljáró különleges bíróság. A forradalom leverését követően a rendőrségen belül létrehozott politikai nyomozó főosztály örökölte meg az épületet. Itt tartották fogva a legfontosabb elítélteket, itt folytak az ő kihallgatásai, és a bírósági tárgyalások is – ugyanúgy, mint 1956 előtt” (server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.). – A szerk.]. Egy százados elé került, aki elé tett egy papírt. Nézze, mondta, ezen a papíron két oszlop van. Az egyik oszlopban azoknak az íróknak a neve van, akiket sajnos éppen tegnap kénytelenek voltunk letartóztatni. A másik oszlopba felírtuk azoknak a nevét, akiket különböző állásokba kell elhelyezni. Ön választhat: lehetne a „Nők Lapja”-nak a főszerkesztője, és még néhányat mondott, de erre már nem emlékszem. Magán múlik, hogy melyik oszlopba kerül a neve. Csak annyi kell, hogy belépjen a pártba. Klári azt mondta, ne haragudjon, én nem akarok belépni, nekem már többször volt szívizomgyulladásom, meg új könyvet kezdtem írni, és nem akarok a napi újságírásban részt venni. Erre azt mondta a százados, hogy ugyan, ne áltassuk egymást, én tudom, miről van szó. Ne meséljen nekem ilyeneket. Klárit agyát hirtelen előntötte a méreg. Tudja, miért nem akarok belépni? Azért, mert én már nem hiszek ebben. Erre a százados: „Kit érdekel, hogy maga miben hisz, nekünk a maga nevére van szükségünk.” Erre az egész beszélgetésre azért a politikai rendőrségen került sor, mert Novobáczky Sándor ügyében kellett tanúvallomást tennie, aki azt állította, hogy nem lehetett ott valahol, mert akkor velünk ebédelt a MÚOSZ éttermében [Novobáczky Sándor (1924–1989) – 1946-ban szerzett jogi diplomát. A Pénzügyi Központban dolgozott, majd a Magyar Nemzeti Bank személyzeti vezetője lett. 1949–1952-ben a Vörös Akadémián politikai gazdaságtant tanított. 1952-ben került a „Szabad Nép”-hez (ipari rovat, majd külpolitikai rovatvezető), 1953-tól a szerkesztőbizottság tagja. 1954 októberében a „Szabad Nép” pártszervezetének taggyűlésén támadta a lap szerkesztőinek és a párt vezetésének politikáját, 1955 áprilisában elbocsátották, mert nem értett egyet az új szakasz végét jelentő márciusi párthatározattal. 1956 nyarától a „Magyar Nemzet” munkatársa volt. Nevét széles körben ismertté az „Irodalmi Ujság”-ban 1956. október 6-án megjelent „Különös emberek” című cikke tette, amelyben az öntelt kommunista funkcionáriusokat karikírozta ki. 1957 januárjában letartóztatták, októberben tíz hónap börtönbüntetésre ítélték cikkéért. Kiszabadulása után a Corvin Áruház propagandistája. 1959-től a „Népszport” szerkesztőségében dolgozott, 1963-tól a „Magyarország”

című lap munkatársa, majd rovatvezetője volt (server2001.rev.hu/oha/oha_display_biography.asp?id=2924&lang). – A szerk.]. Ezt gyorsan elintézték, és a százados ezzel folytatta, amiről az ember úgy gondolta, hogy inkább a pártközpontba való téma. De hát ez egy cég volt.

Ezután Klári lejött hozzám, Visegrádra. Teljesen ki volt borulva, hogy most mi lesz. Beszéljük meg, hogy mit csináljunk, belépünk vagy ne lépünk be. És akkor abban állapotunk meg, hogy nem lépünk be. Én még egy olyan bombasztikus érvet is mondtam, hogy gyávaságból nem fogunk belépni. Aztán nem történt semmi, és valahogy leszálltak rólunk. Állásunk persze egyikünknek sem volt, de anyagi gondjaink nem voltak. 1957-ben megjelent Klárinak „A földrengések szigete” című fantasztikus regénye, amivel valami pályázati díjat is nyert, aztán 1958-ban bemutatták a „Nem vagyunk angyalok” című vígjátékát, aminek nagy sikere volt. Tizenegy országban és Magyarország összes színházában játszották. 1958-ban megjelent az „Eltűnt Európa” című regényem, 1959-ben kezdtem fordítani Eric Knight „Légy hű magadhoz” című könyvét. Nem mondom, hogy fölvetett bennünket a pénz, de nem voltak anyagi gondjaink. Esztékánk az Irodalmi Alap tagság révén volt, sőt az Irodalmi Alapnak minden honoráriumból annyit vontak le automatikusan, hogy az valami nyugdíjalapot is jelentett, aminek révén ma is kapok nyugdíjkiegészítést [Az 1957-ben létesült Irodalmi Alap célja az írók anyagi támogatása. Az Alap 1968-tól beolvadt a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjába, amit a kormány 1992-ben megszüntetett, és egyidejűleg létrehozta a Magyar Alkotóművészeti alapítványt. – A szerk.]. Csak arra kellett vigyáznom, hogy ne veszítsem el a nyugdíj jogosultságot. Mert öt év kihagyással az ember elvesztette.

Amikor eljött volna az állás nélkül töltött öt év vége, akkor barátok segítségével sikerült félállásban elhelyezkednem a „Képes Magyarország” című idegenforgalmi lapnál. Bejárnom sem kellett, csak írtam minden számba valami kis cikket. Egy évig csináltam, és akkor kiléptem. Aztán a következő öt év leteltének közeledtével megint ugyanott, ugyanezt csináltam egypár hónapig. A következő öt évek letelte előtt a Népművelési Propaganda Iroda „Múzsák” című múzeumi folyóiratánál csináltam ugyanezt kétszer. Amikor ötvenöt éves lettem, arra gondoltunk, hogy a nyugdíj előtti utolsó öt évben nem ártana egy olyan állás, ami egy kicsivel magasabb fizetéssel jár, és 1976 elején elmentem a „Nagyvilág”-hoz olvasószerkesztőnek [Nagyvilág” – 1946–48 között irodalmi és művészeti folyóirat, 1957-től az élő világirodalom folyóirata. – A szerk.]. Itt voltam 1980-ig, amíg nyugdíjba nem mentem.

Sarlós Lacival való kapcsolatunk alakulása számomra a mai napig fáj. A felesége már 1954-ben szabadult. Rettenetesen örültünk, kérdeztük, hogy mit tudunk segíteni, és ő elég hűvös volt. Az volt benne, hogy amíg ők börtönben meg internálótáborban szenvedtek, nekünk könyveink jelentek meg, Klári kitüntetésekot kapott. De ezért össze-összejöttünk, és segítettünk, amit hol elfogadott, hol nem. Ez persze előbb kezdődött, és semmi köze nincs a politikához, de a két asszony között kezdettől fogva nem volt jó a viszony. Persze Zsuzsát is értettük, ő az internálásban jobban összebarátkozott a sorstársaival, akikkel együtt volt. Vártuk, hogy majd ha Laci kijön, helyreáll a régi barátság. Amikor Laci 1955-ben kikerült, éreztünk benne egy kis sértődöttséget. Azért összejártunk. Például 1956-ban, ha valaki vendégségbe ment a barátjához, akkor vitte magával a pizsamáját és a fogkefét is, mert este nem lehetett már kimenni, így egyik este itt aludtak nálunk. Megvolt tehát a barátság, de egyre furcsább lett. Ők inkább azokkal barátkoztak, akikkel együtt voltak a börtönben. Egészen furcsa helyzet alakult ki, mert az egyik fő lökés, ami minket eltávolított a párttól, az volt, ami velük történt. Ugyanakkor ők voltak azok, akik

valamennyire beilleszkedtek az akkori nomenklatúrába, és Laci 1961-ben visszalépett a pártba. Időnként találkoztunk, de az a régi, igazi barátság tulajdonképpen megszűnt.

A hatvanas években írtunk négy útikönyvet. Sokan azt hitték, hogy a kiadó költségére mentünk. Mi mindig a saját pénzünkön mentünk, és a könyveken a költségeknek kábé az egyharmada jött be. 1964-ben társasutazással Tokióba mentünk az olimpiára. Amikor ezt valaki megtudta a Táncsics Kiadóban, megkértek bennünket, hogy írjunk útirajzot. Ez lett a „Gésák, pagodák, titkok” [1965]. Aztán a többi is a Táncsicsnál jelent meg. 1967-ben, a világkiállítás évében Gizella nagynéném küldött meghívólevelet és repülőjegyet Kanadába. Ebből lett az „Irokézek és felhőkarcolók” [1968]. A repülőjegy árát persze visszaadtuk egy itt élő rokonának. Akkoriban ezt úgy nevezték, hogy forintkijánlás. 1968-ban IBUSZ társasutazással mentünk a román tengerpartra, és ebben volt egy egynapos isztambuli utazás, ami után megírtuk a „Mecsetek, basák, efendik”-et [1970]. 1969-ben annak az orvosnak a fia, aki apámat bujtatta, meghívott Ausztráliába azzal, hogy idős, egyedülálló, nyelvet nem beszélő édesanyját vigyük ki és hozzuk haza. Az ottani magyarok között ugyanis illendő volt legalább egyszer „kivitetni a mamát”. Utána a mamának forintban, havi részletekben visszafizettük a repülőjegy árát. Ebből az utazásból lett a „Hozzál nekem kengurut!” [1971].

1960-ban megvettük az első autót, egy Moszkvicot [1960-ban mintegy tizenegyezer embernek a tulajdonában volt személyautó (az 1972-es statisztikai zsebkönyv szerint 1960-ban 100 háztartásra 1 darab személygépkocsi jutott.). Lásd: autóellátottság Magyarországon. – A szerk.]. 1961-ben európai körútra mentünk, Ausztria, Svájc, Olaszország. A kocsit mint egy teherautót megpakoltuk konzervekkel és kétszersülttel. A következő évben el akartunk menni Görögországba. Ugyanis Klárinak Bulgáriában bemutatták egy vígjátékát, és onnan járt honorárium. Gondoltuk, hogy felvesszük Bulgáriában a pénzt, és onnan átmegyünk Görögországba, de nem kaptunk útlevelet. Aztán az egyik nap találkoztunk a Hungária kávéházban Kovács Judittal, akit még abból az időből ismertünk, amikor a „Nők Lapja”-nak volt a főszerkesztője. Kérdezte, hogy mit csinálunk a nyáron. Mondtuk, hogy szerettünk volna Görögországba utazni kocsival, de nem kaptunk útlevelet. Tudjátok, mit, mondta, a férjem megszerzi nektek az útlevelet, ha elvisztek minket is. A férje a Minisztertanácsnál volt valami magas állásban, egy-két hét alatt megszerezte az útlevelet, így eljutottunk Görögországba.

Valamikor a hatvanas években azok az öröklakás-tulajdonosok, akik nem laktak benn a lakásukban, visszaigényelhatték az öröklakásukat. A mi lakásunkat is visszaigényelte a volt tulajdonos. 1964-ben bementünk az OTP-hez, hogy vennénk lakást. Kérdezték, hogy mik az igényeink. Mondtuk, hogy két dolgozószobára és egy lakószobára lenne szükségünk. Mennyi pénzük van, kérdezte az ügyintéző. Mondtuk, hogy kábé ötvenezer forint. Mire ő: ez bank, nem jótékonyági intézmény. Ezzel a lakásügy egy időre lekerült a napirendről. Egy idő múlva a tulajdonos elkezdett zaklatni minket, felhívott telefonon, hogy mikor költözünk már el. Mondtuk neki, hogy szívesen megvennénk, de amennyit mi ajánlottunk, az neki kevés volt. Nem volt hajlandó a lakott lakás árán eladni, csak azon az áron, mintha beköltözhető lenne. Annyi pénzünk nem volt. Ügyvédet küldött a nyakunkra, de aztán ez is elaludt. A rendszerváltás után már nagyon agresszívan lépett fel, és több évre visszamenőleg követelte tőlünk az IKV által megállapított és a szabadpiaci lakbér közötti különbséget. Beperelt minket, és még Klári életében volt két vagy három tárgyalás, amit mindig elnapoltak. Aztán 1995-ben, a Horn-kormány idején jött egy rendelet, hogy aki harcolt a fasizmus ellen, az megkapja az úgynevezett Nemzeti Ellenállásért Emléklapot. (Én már az 1980-as évek közepétől tagja voltam az Antifasiszták és Ellenállók Szövetsége angol tagozatának. Még Sarlós

Laci szölt, hogy lépjek be. Volt szovjet tagozat, angol tagozat, francia tagozat, attól függően, ki hol vett részt a fasizmus elleni háborúban. Kaptam valami igazolást is, amivel egy kis nyugdíjkiegészítés is járt.) Az Emléklapot a kerületi polgármester adta át. Az átadó ünnepségen a polgármesterasszony körbejárt, beszélgetett az emberekkel, hozzánk is odajött, és kérdezte, hogy van-e valami problémánk. Elmondtuk a lakásproblémánkat, és azt mondta, hogy megpróbálnak segíteni. Több hónapig nem történt semmi, és akkor véletlenül megtudtuk, hogy a házunkban az egyik negyedik emeleti lakást árulják. Beszélünk a tulajdonossal, és mondta, hogy négy és félmilliót kér. Annyi pénzünk nem volt, szóltunk a polgármesterasszonynak, hogy van ez a lehetőség, mit lehetne csinálni. Pár hét múlva kaptunk egy levelet, hogy az önkormányzat kulturális bizottsága úgy döntött, hogy írói munkásságunkra való tekintettel megveszik a lakást, és életünk végéig bérbe adják nekünk. Ez a lakás nyolcvanhárom négyzetméter, két és félszobás, van hall, konyha, spejz és fürdőszoba, benne a vécével.

1996-ban meghalt a feleségem, Fehér Klára. Én teljesen egyedül maradtam, mert gyerekünk sajnos nem volt. Szerettünk volna mindig, de nem jött össze. Egy orvos azt mondta, ha nem együtt lennénk, külön-külön mindkettőnknek lenne gyereke, de így valami nem jön össze. Barátaim fölkaroltak, meg-meghívtak, hogy ne legyek egyedül. A második feleségemmel, Katikával úgy ismerkedtem meg, hogy 1983-ben kéthetes társasutazáson voltunk Egyiptomban, amin ő is ott volt a férjével. Első nap ők egy kicsit későn jöttek le a reggelihez, és amikor Klári meglátta, hogy tétován álldogálnak az ajtóban, szólt nekik, hogy gyertek ide, itt van még két hely. Annyira összebarátkoztunk, hogy a két hét alatt mindenhol együtt mentünk. Kiderült, hogy Pesten is közel lakunk egymáshoz, itt is összejártunk. Amikor Klári meghalt, sokan írtak nekem, Katikától is kaptam egy nagyon kedves levelet. Felhívtam, kezdtünk összejárni. Katika már korábban, 1991-ben megözvegyült. Később össze is házasodtunk.

2002-ben meghalt az unokanővérem, Vértes Edit, akinek én voltam az egyetlen örököse. Örököltém a Normafa úton lévő villalakását, amit eladtam, és a pénzből csináltam két alapítványt, egy Fehér Klára Irodalmi Díjat és egy Vértes Edit Díjat fiatal finnugor kutatók segélyezésére. A maradék pénzből pedig megvettem az önkormányzattól ezt a lakást. Edit jelentős tudományos könyvtárát pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetemnek adtam.

Mint hogy 1943-tól mindinkább a kommunista ideológia hatása alá kerültem, és mivel 1948-ban Izrael megalakulásában nagy, szinte döntő szerepe volt az ENSZ-ben a Szovjetunió, név szerint Carapkin szovjet megbízott „igen” szavazatának az angolokkal szemben, természetesen én is örömmel vettem tudomásul. Amikor az arab államok megtámadták Izraelt, akkor a „Szabad Nép”-ben megjelent cikkemnek azt a címet adtam: „Vigyázat, olajos a próféta zászlaja!”

Az 1967-es „hatnapos háború” idejére már rég kiábrándultam a Szovjetunió és a kommunista pártok politikájából, és teljes egészében elutasítottam az „izraeli agresszor” hivatalos álláspontot. Feleségemmel együtt igyekeztünk kitérni a provokatív próbálkozások elől, amikor írásokra kértek föl.

Először 1967-ben voltam a feleségemmel együtt kábé egy hónapig Izraelben. Másodszor Klári halála után, 1997-ben, majd a második feleségemmel 2005-ben és 2007-ben.

Nemes László megjelent szépirodalmi művei:

- Két világ – regény, Athenaeum Könyvkiadó N.V., 1950
- Tiszta szív – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953
- A fölösleges ember – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955
- Eltűnt Európa – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958
- Gyávaság – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962
- Szeretni nem elég – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965
- Dallam a falon túl – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967
- Egyetlen édes életünk – kisregény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969
- Bilincsek – kisregény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969
- Mélyhűtött szerelem – fantasztikus regény, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1970
- A jószándék kövei – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972
- Szerencseszerződés – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977
- Hérosztrátoszok kora – regény, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983
- Légüres tér – regény, Tevan Kiadó, 1995
- Szólnék a pillanathoz – elbeszélések, Ulpius-ház, 2001
- Menekülők – regény, Háttér Kiadó, 2005
- Kinek a bűne? – elbeszélések, Z-füzetek, 2007
- Fehér Klárával közösen írt útirajzok:
- Gésák, pagodák, titkok, Táncsics Könyvkiadó, 1965
- Irokézek és felhőkarcoló: utazás a kanadai világkiállítás körül, Táncsics Könyvkiadó, 1968
- Mecsetek, basák, efendik, Táncsics Könyvkiadó, 1970
- Hozzál nekem kengurut! Táncsics Könyvkiadó, 1971